

Srebrenica. Een 'veilig' gebied

Epiloog

J.C.H. Blom*

Inleiding

Ten minste 7500 vermiste Bosnische Moslims, naar mag worden aangenomen allen omgekomen, en van hen omstreeks zesduizend bij massa-executies doodgeschoten. Dat is de trieste balans van de gebeurtenissen in de dagen na de verovering van de *Safe Area Srebrenica* door het Bosnisch-Servische leger.

Vanaf het moment dat eerst de vermoedens en al spoedig de zekerheid van deze gruwelijkheden tot de buitenwereld doordrongen, hebben zij diepe emoties opgeroepen. Deze schokkende feiten gaven alle verslaggeving en debat over de gebeurtenissen in en om Srebrenica een extra lading: humanitair, moreel en politiek.

Dit gold, en geldt tot op de dag van vandaag, behalve voor Bosnië bij uitstek ook voor Nederland. Ten tijde van de val van de enclave waren daar immers in het kader van UNPROFOR, de vredesmacht van de Verenigde Naties, Nederlandse troepen aanwezig.

Deze uitzending werd vanaf het begin in Nederland in zeer brede kring gezien als een positieve bijdrage aan de internationale inspanningen om in

het voormalige Joegoslavië vrede te bevorderen en humanitaire hulp te verlenen. In dit bijzondere geval liet men zich ongetwijfeld leiden door de gedachte dat de aanwezigheid van Dutchbat op zichzelf al voldoende zou zijn om bescherming te bieden aan de in het nauw gebrachte Moslimbevolking. Alleen al de woordkeus suggereerde dat: *safe* en ('in UNPROFOR') *protection*. Hoe anders was het uiteindelijk resultaat!

Klemmende vragen

Hoewel in de discussies over wat er feitelijk gebeurd was algemeen werd onderkend dat de werkelijkheid aanzienlijk gecompliceerder was, bleef deze tegenstelling het debat steeds diepgaand kleuren en beïnvloeden.

Hoe was het mogelijk geweest dat de internationale gemeenschap deze slachting niet had voorkomen? En wie droegen daarvoor de verantwoordelijkheid?

In Nederland in het bijzonder werd de vraag gesteld: welke Nederlandse politici, militairen en ambtenaren waren (mede-)verantwoordelijk geweest voor deze ramp?

Het openbare debat in de tweede helft van 1995, in december van dat jaar culminerend in een als afsluitend bedoeld debat in de Tweede Kamer, maakte aan die discussie geen einde. De in media en politiek gerezen vragen waren en bleven uitermate klem-

mend. In de ogen van velen werden ze bovendien dermate onvolledig en onbevredigend beantwoord, dat met een zekere regelmaat de opkomende golven van publicitaire en politieke commotie eerder steeds hoger gingen dan dat ze langzamerhand vervlaktten. In die atmosfeer werd de roep om grondig en veelomvattend onderzoek veelvuldig gehoord. Tegen deze achtergrond verstrekte het Nederlandse kabinet in de herfst van 1996 de opdracht aan het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) om een historisch-wetenschappelijk onderzoek te verrichten naar de gebeurtenissen voor, tijdens en na de val van Srebrenica.

Verskillende invalshoeken

Deze epiloog is de afsluiting van het verslag van dat onderzoek. Zoals in de proloog is uiteengezet beoogt het rapport, in overeenstemming met wat was gevraagd, een zo goed en zo precies mogelijke reconstructie en een verklarende analyse van de gebeurtenissen te presenteren.

Het [NIOD-rapport] is met andere woorden een historische verhandeling en beoogt niet om politieke conclusies of oordelen te verschaffen. Dat laatste dient in de politieke en publieke arena te worden gedaan.

Voor een goed begrip van de gebeurtenissen achtte het NIOD het nodig de aandacht in de eerste plaats te richten op het voormalige Joegoslavië. Daar lag de oorsprong van de gewelddadige conflicten. Daar ook werd de wil

* De auteur is directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD). Het NIOD-rapport (Boom, Amsterdam, 2002, ISBN 90 5352 716 8) bestaat uit drie delen en vier bijlagen. Het epiloog dat u hier aantreft vormt het sluitstuk van het derde deel.

gevonden de tegenstellingen desnoods met grof geweld te beslechten. Voor het verdere verloop was vervolgens de internationale bemoeienis met het conflict van veel belang. De rol en betekenis van Nederlandse beslissingen en van het optreden van Nederlanders voor wat er in en rond Srebrenica gebeurde dient in de eerste plaats in het kader van deze bemoeienis te worden gezien.

Daarnaast kan 'Srebrenica' vanuit het perspectief van de Nederlandse samenleving worden bekeken: de besluitvorming over de uitzending, de ambitie die eraan ten grondslag lag, het vervolgens gevoerde beleid en de informatieverstrekking daarover aan parlement en publiek.

Hoewel verbonden met de gebeurtenissen in voormalig Joegoslavië, staat dat niveau in hoge mate ook op zichzelf en is het ook van een andere orde. Heel kort gezegd: Srebrenica was in de eerste plaats een tragedie op de Balkan en daarnaast werd het óók een affaire in Nederland.

Er is dus een zekere hiërarchie in het verklarend belang van deze drie niveaus: Balkan, internationaal en Nederland. Maar dat verhindert niet elk van die niveaus in de eigen context te beoordelen en specifieke verantwoordelijkheden van instellingen en personen te onderkennen. Dat is in het rapport dan ook op zeer gedetailleerde wijze gedaan. Er zijn twee goede redenen om de aanzienlijke omvang van rapport en bijlagen daarbij als noodzakelijk te aanvaarden.

Ten eerste is deze tot in de details doordringende reconstructie van veel belang om goed te begrijpen hoe een en ander zich in de werkelijkheid van alledag (ook met alle trivialiteiten van dien) voltrok. Juist door deze gedetailleerdheid en veelzijdigheid van invalshoeken konden de samenstellers van het rapport bijdragen aan de als gevolg van spoorwerk en onderzoek van anderen al niet geringe kennis op dit gebied.

Ten tweede kon alleen op deze wijze

(dat wil zeggen: zeer precies en betrouwbaar gedocumenteerd) een bevredigend historisch antwoord worden gegeven op de vele dikwijls eveneens zeer gedetailleerde vragen die in de loop der tijd vaak zeer indringend in politiek en media zijn gesteld.

Hoofdpijnen

Aan het slot van het rapport is het echter gewenst de belangrijkste onderzoeksresultaten juist in hoofdpijnen samen te vatten. Dat geschiedt hieronder in een puntsgewijze ordening. Daarbij gelden twee beperkingen. Ten eerste vormen deze hoofdpijnen onvermijdelijk een sterk vereenvoudigde versie van de onderzoeksresultaten. De tekst van het rapport en de daarbij behorende bijlagen vormt niet alleen de bewijsvoering en onderbouwing ervan maar ook de meer precieze, genuanceerde en diepgaande formulering.

Ten tweede gaat het al even onvermijdelijk om een keuze uit de vele in het rapport behandelde onderwerpen. Deze keuze werd bepaald door enerzijds wat de onderzoekers als de meest belangwekkende bevindingen beschouwden en anderzijds enkele in een eerder stadium door het publiek kennelijk als van veel belang beschouwde vragen.

1.

De desintegratie van Joegoslavië

De massamoord op duizenden Bosnische Moslims is een huiveringwekkende en vermoedelijk de meest gewelddadige ontsporing in het proces van de desintegratie van Joegoslavië in de eerste helft van de jaren negentig van de twintigste eeuw. Voor een goed begrip van dit proces is het nodig naar het verleden te kijken.

De strijdende partijen, die hoofdzakelijk langs etnisch-nationale lijnen waren georganiseerd, voerden zelf hun oorsprong veelal zeer ver terug.

Er zou sprake zijn van al vele eeuwen durende strijd om het bestaan van oeroude naties (Serven versus 'Turken' of Moslims als belangrijkste). Dat soort verhalen, hoewel dikwijls niet geheel zonder grond in historische gebeurtenissen (zoals de slag op het Merelveld in 1389), draagt echter een mythisch karakter.

Interne etnische spanningen

De profilering van de etnische groepen op de Balkan als naties met aanspraak op een eigen staat is in de eerste plaats een negentiende-eeuws verschijnsel. Gekoppeld aan de afbraak van de grote rijken in dat gebied (het Ottomaans Turkije en de Habsburgmonarchie met het tsaristische Rusland op de achtergrond) voltrok zich een uiterst gecompliceerd en bij tijden gewelddadig proces van natie- en staatsvorming.

De staatkundige eenheid van Joegoslavië is een twintigste-eeuwse creatie. Deze staat werd gevormd na de Eerste Wereldoorlog en kende van meet af aan grote interne spanningen langs etnisch-nationale lijnen. Na de Tweede Wereldoorlog, die net als de Eerste juist in dit gebied veel ook onderlinge gewelddadigheid opriep, slaagde het communistische regime onder leiding van Tito erin de etnische spanningen min of meer onder controle te houden.

Maar dat gebeurde af en toe door middel van zeer harde methoden en een specifieke vorm van decentralisatie, die zeer nadelige kanten had. Tegelijkertijd was er in het communistische Joegoslavië een Servische dominantie. Aan het einde van de jaren tachtig leek de situatie onhoudbaar te worden. Daarbij speelden diverse factoren een rol: de dood van Tito, de verzwakking van het internationale communisme, het mede daardoor veroorzaakte teruglopen van economische steun uit het Westen, economische teruggang met dreigende en later werkelijke terugval van velen tot armoede. De gedecentraliseerde politieke structuur maakte het extra moeilijk tot oplossingen te komen.

Een 'Balkanmens'?

De politieke leiders kozen sindsdien in toenemende mate voor de etnisch-nationalistische koers om hun posities in nieuwe verhoudingen te veroveren, te versterken of te behouden. De Servische leider Milošević kan als het belangrijkste voorbeeld gelden, maar voor anderen gaat het eveneens op. De bestaande staatsstructuur kwam in toenemende mate onder druk.

De neiging opnieuw naar geweld te grijpen (en daarbij ook rekeningen uit het recente verleden te vereffenen) nam toe. De gedachte dat het hier om een reflex van de zogenaamde 'Balkanmens' zou gaan, een specifiek mensentype met een meer dan gemiddelde natuurlijke aanleg voor geweldgebruik, berust evenwel nergens op.

Het is wel mogelijk om (evenals voor veel andere gebieden) te wijzen op perioden in de recente geschiedenis met veel intrastatisch geweld. Maar dat ging steeds om fasen van zwak overheidsgezag, dat bovendien als vreemd en vijandig werd ervaren. Daarvan was sinds omstreeks 1990 opnieuw in toenemende mate sprake en opnieuw leek velen gebruik van geweld op eigen gezag gerechtvaardigd. Paramilitaire groepen werden om te beginnen in Servië gevormd en bewapend, dikwijls met een indirecte connectie met regerende groepen.

Haat- en wraakgevoelens tegen andere 'naties' uit het 'oude Joegoslavië' werden op allerlei manieren aangewakkerd. De media lieten zich daarbij niet onbetuigd of werden gebruikt als instrument, bijvoorbeeld door de herinnering aan een gewelddadig verleden op te halen. Zo kan het probleem van Joegoslavië heel kort worden gekarakteriseerd als een toenemende situatie van angst en onveiligheid, omdat als gevolg van economische neergang de etnische spanningen hoog opliepen.

De federale Joegoslavische staat ging daarbij teloor. Losmaking uit dat

staatsverband werd een dominant streven voor de niet-Servische nationaliteiten, in het bijzonder in Slovenië en Kroatië. Bij de Serven kon Joegoslavië wel op blijvende steun rekenen, mits dit tot een volstrekt door de Serven beheerste staat zou worden. Alternatief was een Groot-Servië, dat dan wel alle Serven, die verspreid over de diverse regio's woonden, moest omvatten, alsmede die gebieden die op historische gronden werden geclaimd, ook al waren de Serven daar sterk in de minderheid (zoals Kosovo).

Ook meer in het algemeen sloot het feit dat er veel etnisch gemengde gebieden waren een soepele opdeling van Joegoslavië uit. Strijd om de verlegging van de grenzen, maar ook met het oogmerk gebieden etnisch te zuiveren, lag in de verwachting.

Verantwoordelijkheden

De 'wereldgemeenschap' versus (voormalig) Joegoslavië

Het verloop van dit proces van desintegratie van Joegoslavië hoeft hier niet nog eens in detail te worden uiteengezet. Wel is van belang twee onderling samenhangende vragen kort te bespreken: zijn in de (voormalig) Joegoslavische context bepaalde groepen en personen meer in het bijzonder verantwoordelijk voor het verloop van het proces en had de buitenwereld, in het bijzonder het Westen, het uiteenvallen van Joegoslavië kunnen voorkomen?

Bij de beantwoording van deze tweede vraag, waaraan een speculatief karakter niet onzegd kan worden, moet alles afwegende vooral aan twee mogelijkheden worden gedacht:

grootscheepse financiële steun en grootschalige preventieve ontplooiing van troepen.

Maar van financiële steun moet worden gezegd dat deze in feite in het verleden niet of onvoldoende werkzaam was gebleken. Het is ook de vraag of op deze wijze de kracht van

het nationalisme nog gebroken had kunnen worden.

Grootschalige ontplooiing van westerse troepen in een vroeg stadium (1990-1991) had wellicht meer mogelijkheden geboden.

Maar het is achteraf eenvoudig in te zien dat dit internationaal volstrekt onhaalbaar was.

Joegoslavië was in die fase nog niet uiteengevallen, het geweld was nog niet op grote schaal uitgebarsten, de wereldgemeenschap had wel wat meer aan het hoofd dan Joegoslavië en de nationale soevereiniteit stond op alle niveaus hoog in het vaandel. Kortom: 'de wereldgemeenschap' wachtte voorsnog bezorgd af.

Dat stelt tot de vraag naar de verantwoordelijkheden in (het voormalige) Joegoslavië centraal. Ook hier is het beeld diffuus, maar onder erkenning van alle historische en economische wortels van het conflict springt toch de rol van de politieke leiders van de federale republiek en de deelstaten in het oog. Bij hen lag een zware verantwoordelijkheid. Het waren hun beslissingen, die keer op keer de toon zetten en de koers bepaalden. Om te beginnen het bewind van Tito, dat veel opofferde aan het partijmonopolie en een contraproductief beleid voerde in de bestrijding van de economische en etnische problemen.

Servische leiders...

Vervolgens kwamen de leiders die na Tito's dood geen creatievere oplossingen wisten te bedenken. En dan gaat het vooral om de nationalistische leiders, in het bijzonder Milošević, die om zijn machtspositie te behouden een wending naar het extreme nationalisme maakte.

Belangrijke krachten in Servië zoals de Servisch-orthodoxe kerk steunden deze politiek, waardoor het Groot-Servische streven in veel bredere kring dan de politiek alleen dominant werd. Zo is de openlijke positiebepaling van de Servische Academie van Wetenschappen in 1986 opmerkelijk. Ook het Joegoslavische leger, door

Generaal Ratko Mladić en Radovan Karadžić (Bron: IMG/KL)

Serven gedomineerd, koos uiteindelijk voor dit streven.

Een pluriform Joegoslavië met gelijkwaardigheid voor de diverse groepen werd zo kansloos.

... en Kroatische leiders

Hoewel aan de Servische leiders dus een zeer grote verantwoordelijkheid moet worden toegekend, mag dat niet leiden tot het sluiten van de ogen voor die van anderen. Zo was het streven van veel Kroatische leiders, met Tudjman aan het hoofd, eveneens extreem-nationalistisch. Tudjmans opstelling tegenover de Kroatische Serven en zijn aanspraken op Bosnië-Herzegovina droegen sterk bij aan het ontbranden van het conflict.

De Sloveense leiders opereerden vanuit een relatief homogeen gebied met economisch relatief gunstige vooruitzichten, een comfortabele positie. Door te kiezen voor een radicaal streven naar losmaking en dit ook door te zetten, zijn zij echter medeverantwoordelijk voor het proces van desintegratie.

De rol van Bosnië werd betrekkelijk laat relevant, maar toen speelde ook daar een groot deel van de politieke leiders de nationalistische kaart, waarbij zij weinig voor elkaar onderdeden. Juist in Bosnië-Herzegovina was dat riskant, omdat deze deelstaat meer dan enige andere een etnisch gemengde samenstelling had. Serven, Kroaten en Moslims hadden er elk

bevolkingsgroepen van een substantiële omvang. De term Moslim was, ondanks de godsdienstige betekenis ervan, in de Joegoslavische context een etnisch-nationale aanduiding.

De grootste dreiging ging uit van de Bosnische Serven, omdat zij zich gesteund wisten door Milošević en belangrijke delen van het Joegoslavische leger. De Moslims waren echter in de meerderheid, waardoor bij een opdeling van Joegoslavië volgens nationalistische Moslims (met als belangrijkste leider Izetbegović) voor de hand zou liggen dat Bosnië een Moslim-staat zou zijn.

Maar al even vanzelfsprekend profileerden de Bosnische Kroaten en de Bosnische Serven zich binnen die staat (in wording) op etnische gronden. Dit gegeven zou de nieuwe staatsvorming diepgaand compliceren, met een eenzijdig uitgeroepen Republika Srpska binnen Bosnië-Herzegovina als meest opmerkelijk en voor dit rapport meest relevant fenomeen.

De heterogeniteit gold het gebied als geheel, maar de verhoudingen konden regionaal en lokaal ingrijpend verschillen. Naast regio's die bijna homogeen waren, waren er die juist sterk gemengd waren. In Oost-Bosnië woonden vooral Serven en Moslims.

De dorpen waren dikwijls etnisch homogeen, maar in de stadjes en steden (zoals Srebrenica) was er een duidelijk heterogene samenstelling van de bevolking (en gemengde huwelijken).

Het zal duidelijk zijn dat juist in zulke gemengd samengestelde gebieden het proces van opdeling langs etnisch-nationale lijnen tot grote moeilijkheden kon leiden. Het kreeg al snel gewelddadige trekken wanneer de meer radicale partijen de boventoon gingen voeren en pogingen in het werk stelden gebieden te zuiveren. In Oost-Bosnië was dat in sterke mate het geval, met Srebrenica als een van de brandhaarden.

Gebruik van geweld door alle strijdende partijen

Eén vraag ten slotte is in dit verband van belang. Bij de analyse van het politieke proces van desintegratie van Joegoslavië is gewezen op de relatief grote rol van het Groot-Servische streven en daarmee een relatief zware verantwoordelijkheid voor de Servische politieke leiders. Zij dragen dus ook een grote verantwoordelijkheid voor het geweld waarmee dit proces gepaard ging.

De buitensporige gewelddadigheden na de val van Srebrenica, uitgevoerd door Bosnische Serven, doet vermoeden

den dat de aanwending van geweld in de conflicten ook in het algemeen bovenproportioneel van Servische zijde kwam. Maar dat zou een te eenzijdige constatering zijn.

In de literatuur worden voor de oorlog in Bosnië uiteenlopende cijfers gegeven over de etnische achtergrond van de slachtoffers, zodat al te harde uitspraken beter achterwege kunnen blijven. Maar in alle varianten wijzen die cijfers bij benadering eerder op gelijkmatige verdeling van de herkomst van geweld dan op eenzijdige. In ieder geval maakten alle strijdende partijen zich klaarblijkelijk schuldig aan grove gewelduitoefening.

Overzichtskarta van Bosnië

2.

Internationale interventies: hachelijke ondernemingen

Naarmate de situatie in Joegoslavië zich tot een crisis ontwikkelde en de vrees voor conflicten met een gewelddadig karakter en met verregaande consequenties toenam, groeide de bezorgdheid elders in de wereld. De vraag begon zich op te dringen of niet op enigerlei wijze ingegrepen zou moeten worden en zo ja, door wie, hoe en op welke gronden. Die vraag werd in het bijzonder gesteld in het Westen (Europa, Canada en de Verenigde Staten van Amerika) en in de Verenigde Naties.

In het algemeen worden bij dit type intrastatelijke conflicten drie hoofdargumenten voor ingrijpen aangevoerd: schending van de mensenrechten, behoefte aan humanitaire hulp en bedreiging van de vrede en stabiliteit in (een deel van) de wereld. Alle drie waren hier (potentieel) aan de orde.

Afwachten en uitstellen

In de praktijk blijken internationale interventies, of deze nu in de eerste plaats diplomatiek, humanitair of militair van aard zijn, hachelijke ondernemingen. Het gaat om hoogst gecompliceerde vraagstukken, die telkens op andere manieren verweven zijn met de internationale politiek en nationale problemen. De volkenrechtelijke regels voor internationaal ingrijpen zijn tegelijkertijd heel algemeen geformuleerd. Daarom moet in elke nieuwe conflictsituatie vaak ad hoc worden gereageerd.

De besluitvorming in wat met een fraaie en vaak overtrokken term 'de internationale gemeenschap' heet, verloopt welhaast per definitie traag en aarzelend. De desbetreffende regeringen en internationale organisaties hebben een duidelijke neiging tot afwachten en uitstel van beslissingen, omdat ze hun belangen grondig willen afwegen en hun posities zorgvul-

dig willen bepalen. Interventie is daardoor vrijwel altijd reactief en zelden zodanig preventief, dat het ingrijpen geschiedt vóór ontsporingen plaatsvinden.

'Trial and error'-karakter

Als die ontsporingen optreden, drijft het publieke debat regeringen vaak tot ingrijpen op morele en humanitaire gronden. Maar diepgaander analyse van de achtergronden van de brandhaarden en de in dat licht wenselijke maatregelen spelen zelden een hoofdrol.

Vanaf het begin van interventies is meestal sprake van interne verdeeldheid, van vele beperkingen, van manipulatie door de conflicterende partijen, van compromissen (die vaak voorbij gaan aan de aard van het conflict), van foutieve percepties inzake de strijdende partijen enzovoorts.

Het feitelijk ingrijpen krijgt zodoende vaker het karakter van *trial and error* en improvisatie dan van doelgerichte uitvoering van een doordacht programma.

Daarbij speelt ook een rol dat er over het algemeen een geringe bereidheid is grote aantallen militairen in te zetten met een hoog escalatierisico (en dus slachtoffers in eigen kring). Voor dit verschijnsel kan – zonder dat daarmee bij voorbaat iets denigrerends wordt bedoeld – de kernachtige term 'doormodderen' worden gebruikt. Dat kan overigens internationaal en nationaal van veel politieke en bestuurlijke processen worden gezegd. Sommige waarnemers menen ook dat dit per saldo een adequate wijze van besturen is.

Het 'doormodderscenario'

De internationale bemoeienis met het proces van desintegratie van Joegoslavië droeg overwegend deze kenmerken. Het 'doormodderscenario' was tot na de val van Srebrenica dominant. Het probleem lag in eerste instantie duidelijk op het bord van

'Europa': de afzonderlijke Europese staten en de Europese samenwerkingsorganen. Europa had ook de ambitie om dit probleem als het ware 'in eigen huis' op te lossen. Niettemin was het conflict op de Balkan niet alleen ingewikkeld, maar waren ook de omstandigheden lastig.

Na de ineenstorting van het sovjet-imperium aan het einde van de jaren

gemaakte bezorgde vergelijking met Sarajevo 1914, wat zoals bekend op de Eerste Wereldoorlog uitliep, bepaald mank.

De inspanningen van 'Europa' in het Joegoslavië-dossier zijn een goed voorbeeld van doormodderen. Onderlinge verdeeldheid verhinderde slagvaardig optreden. De manier waarop de nieuwe staten werden erkend – uit-

Uitzicht over Srebrenica, circa 1995 (Bron: IMG/KL)

tachtig stond het veiligheidssysteem in Europa definitief op losse schroeven. Er heerste onzekerheid over de verdedigingsconcepties, over de rol van de diverse instellingen (Europese Unie, West-Europese Unie, Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa, en in transatlantisch verband de NAVO) en over de toekomst en de identiteit van Europa als zodanig.

Bovendien zag geen enkel land (voormalig) Joegoslavië, laat staan specifiek Bosnië, als een nationaal belang van de hoogste orde. Tegen die achtergrond gaat dan ook de indertijd wel

eindelijk vooral door Duitsland geforceerd – laat dat goed zien. Daarom viel al spoedig een belangrijke rol toe aan de Verenigde Naties (VN), die immers over de noodzakelijke internationaal-rechtelijke middelen beschikken en over de institutionele omgeving voor ingrijpen.

Maar ook daar bestonden aarzelingen. Secretaris-generaal Boutros-Ghali had duidelijk andere prioriteiten. Hij zag de aandacht voor de problemen op de Balkan als een westerse pre-occupatie, die verwaarlozing van veel ernstiger problemen elders in de wereld met zich mee kon brengen.

Gebrek aan financiën bij de VN

Bovendien kampte de VN in deze periode met een groot gebrek aan financiën. De Verenigde Staten hadden in zekere zin de mogelijkheid iets af te dwingen door voorwaarden te stellen bij de betaling van (achterstallige) contributie. Maar Amerika stelde zich geruime tijd eveneens terughoudend op, zeker als het om de inzet van grondtroepen ging. Zolang de Europese staten niet veel substantiëler over de brug kwamen zagen de Verenigde Staten geen reden zelf wel op grote schaal risico van eigen slachtoffers te lopen.

De langdurige aarzeling van de Amerikanen zelf een hoofdrol te spelen op de Balkan hing ook samen met de binnenlandse verhoudingen in de VS, het Amerikaanse echeq in Somalië (1993-1994) en de internationale constellatie na de Golfoorlog (1990-1991). Die laatste droeg wel bij aan een pro-Bosnische (dat wil zeggen pro-Moslim-)stemming, die op den duur tot een grotere rol van de VS zou leiden, in het bijzonder vanaf de zomer van 1995, na de val van Srebrenica.

Toen engageerde Amerika zich veel krachtiger en werd ook een heel wat steviger beleid gevoerd. Voordien speelde het land overigens wel degelijk een rol op diplomatiek niveau, met bijdragen aan zee- en luchtmachtkrachten en door betrokkenheid bij al dan niet clandestiene (wapen)leveranties aan Bosnië.

Humanitaire hulp

De VN stuurde na ingewikkelde deliberaties wel troepen, de *United Nations Protection Force* (UNPROFOR), maar die waren zeer beperkt in aantal, hadden zeer beperkte middelen en moesten werken met een zeer beperkt en niet steeds helder mandaat. Tegen de achtergrond van dit doormodderen was er niettemin grote activiteit op twee fronten. Tal van organisaties voor humanitaire hulp namen taken op zich om ter plekke voorzieningen te bieden en spanden zich daartoe zeer in. Een van de hoofdtaken van UNPROFOR was juist gelegen

in het faciliteren van deze humanitaire hulp.

Op het diplomatieke vlak ontwierpen internationale bemiddelaars vredesplannen van velerlei aard, met als belangrijkste het vredesplan van Vance en Owen (en de varianten daarop). De pogingen de strijdende partijen aan zo'n vredesplan in ontwikkeling te binden verliepen lange tijd zonder succes.

Een belangrijke handicap daarbij was dat kennelijk internationaal de bereidheid ontbrak de realisering van die plannen met hard militair ingrijpen af te dwingen. Toen daarin in de zomer van 1995 verandering kwam lukte het wel het vredesakkoord van Dayton, dat de oorlog in Bosnië beëindigde, af te dwingen.

Vroeg in de oorlog in Bosnië, die in 1992 aanving, hadden de Bosnische Serven en Servië militair succes geboekt. Mede door de inzet van speciale troepen uit Servië was snel ongeveer 70 procent van het grondgebied van Bosnië-Herzegovina veroverd. Zij slaagden er echter niet in deze militaire successen aan de onderhandelingstafel uit te buiten. Dat hangt samen met de hardnekkige en compromisloze houding van de Bosnische Serven. De Servische president Milošević had oorspronkelijk, ook in Bosnië, een agressieve lijn gevolgd. Maar in dit diplomatieke overleg na midden 1992 was hij gevoelig voor het sanctiewapen en wel tot manoeuvreren bereid. Voor de Bosnisch-Servische president Karadžić gold dat al minder. In de praktijk gaf *diehard* generaal Mladić in de Republika Srpska de doorslag. Hij torpedeerde aanvaarding van het Vance/Owen-plan.

De Bosnische Moslims namen de militair zwakke positie in, maar waren evenmin geneigd compromissen te sluiten. Integendeel, zij wilden op het slagveld terrein terugwinnen. De vooruitzichten daarvoor waren op de wat langere duur ook niet slecht. Het was immers de vraag of de Bosnische Serven in staat zouden zijn

al hun wel erg lange en gecompliceerde frontlijnen in het voormalige Joegoslavië langdurig vast te houden. Tegen die achtergrond verbaast de hardnekkige en weinig coöperatieve houding van de Bosnische Moslims niet. Veelvuldig lieten ook zij onderhandelingen mislukken.

Propagandaoorlog

De Bosnische Moslims konden daarbij profiteren van de voor hen overwegend gunstige publieke opinie in de wereld, die dikwijls ook in het diplomatieke verkeer doorklonk.

De Bosnische Moslims voerden met veel inzicht de propaganda-oorlog. Zij werden in brede kring gezien als de slachtoffers bij uitstek van de agressie en gewelddadigheid in het voormalig Joegoslavië.

Hierdoor vergrootten zij hun politieke speelruimte. Aan hen mocht immers geen vrede zonder gerechtigheid worden opgedrongen, een houding die in het bijzonder de Amerikanen, Duitsers en Nederlanders innamen.

Zo werd de dwarsliggerij van de Bosnische Moslims bij het zoeken naar een vredesregeling, die wel irritaties wekte, op het diplomatieke vlak uiteindelijk niet hard afgestraft. De welwillendheid jegens wat gold als de slachtofferstaat bleef overheersen. Toch valt op dat ook de Bosnische leiders er uiteindelijk niet in zijn geslaagd deze gunstige omstandigheid om te buigen in een diplomatiek 'eindspel' dat bij de vredesregeling in Dayton iets opleverde.

Het Vance/Owen-plan als uitgangspunt nemend, zagen de volgende vredesvoorstellen met betrekking tot de verdeling van het grondgebied er globaal bezien voor hen steeds iets ongunstiger uit.

Even opvallend is hoe weinig efficiënt de Serven de internationale

propagandaoorlog hebben gevoerd. Intern mogen zij er goed in geslaagd zijn de Servische bevolking te overtuigen van het eigen gelijk en van de vijandigheid van de buitenwereld (en daarmee van het fundamentele slachtofferschap van de Serven). Naar buiten riepen de Bosnische Serven misschien juist daardoor overwegend negatieve reacties op en toonden zij weinig gevoel voor hun public relations.

De voornaamste uitzondering daarop is de twijfel die vooral Karadžić wist te zaaien over wie nu voor bepaalde

internationaal optreden tegen de Bosnische Serven, vermoedelijk inderdaad sprake was van zo'n actie.

De begrippen 'safe heaven' en 'safe area'

Een van de duidelijkste voorbeelden van improviserend reageren in het kader van de VN-operatie was de actie van de bevelhebber van UNPROFOR in Bosnië, generaal Morillon, in maart 1993 in Srebrenica. Srebrenica was een van de weinige plaatsen in Oost-Bosnië waar de Moslims zich in de zeer gewelddadige strijd tussen Serven en Moslims in 1992 hadden kun-

van de Moslims mocht hij niet vertrekken.

Om uit deze lastige situatie te ontkomen verklaarde Morillon voor het oog van de camera's en dus van de wereld dat Srebrenica onder de bescherming van de Verenigde Naties stond en dat hij de bevolking niet in de steek zou laten. Daarmee schiep hij een *fait accompli*, dat door de Veiligheidsraad van de VN werd omgevormd tot een besluit dat Srebrenica een *Safe Area* in Bosnië was, waar dan ook een eenheid van UNPROFOR zou worden gelegerd. Vanaf april 1993 waren dat Canadese troepen. Een klein contingent Canadese militairen had Morillon ook naar Srebrenica vergezeld.

Van het begrip *Safe Area* was in het kader van de conflicten in het voormalige Joegoslavië al enige tijd sprake. Het was een nieuw en ongedefinieerd begrip. De VN kende wel het begrip *Safe Heaven*, maar dat zou meer troepen vereisen dan beschikbaar waren.

In het zoeken naar wat gedaan zou kunnen worden, omdat er toch 'iets' gedaan moest worden, bij uiterst beperkte middelen was onder meer de term *Safe Area* gevallen. Niets eraan was duidelijk [...]

want het was een begrip *sui generis*, eenmaal in de resoluties van de Veiligheidsraad opgenomen ook alleen voor Bosnië van toepassing.

Een gebaar...

Duidelijk was wel dat in de feitelijk dominerende lichte optie hier geen mandaat of opdracht uit voortvloeide tot een echte militaire verdediging van het als *Safe Area* aangemerkte gebied of van de bevolking die zich daar bevond. Het ging eerder om een gebaar vanuit de internationale gemeenschap, een waarschuwing niet aan te vallen.

De aanwezigheid van VN-militairen als zodanig zou acties moeten voorkomen: *to deter by presence*. Men zou het als een soort struikeldraad tegen

**Bosnische vluchtelingen demonstreren tegen de oorlog in hun land
Haarlem, 1993** (Foto: Martin Roemers)

geruchtmakende aanslagen verantwoordelijk was. Bij herhaling stelde hij retorisch de vraag bij op het eerste gezicht Servische gewelddaden of het niet om een verholde Moslim-actie ging, bedoeld om de Serven in een slecht daglicht te stellen.

Aangezien dit in een aantal gevallen inderdaad aannemelijk kon worden gemaakt, werkte dit beeld over onbetrouwbare Moslims wel enigszins door. Het is ironisch dat juist bij de aanslag op de Markale-markt in Sarajevo, eind augustus 1995, die de aanleiding vormde voor hardhandig

nen handhaven. Begin 1993 deden de Bosnische Serven nieuwe pogingen deze plaats te veroveren. De bevolking, waaronder inmiddels ook vele vluchtelingen, verkeerde in een uiterst benarde situatie.

Om een gebaar te maken en in een poging door zijn aanwezigheid de Bosnische Serven van actie te weerhouden, besloot Morillon met een klein escorte Srebrenica een bezoek te brengen. De bevolking, in het geheel niet gerust op het verdere verloop van de gebeurtenissen, gijzelde Morillon. Zonder garanties voor de veiligheid

eventuele indringers kunnen beschouwen, dat bij aanraking de wereld zou doen opschrikken.

Al met al was de uitroeping van een gebied tot *Safe Area* zo enerzijds een signaal aan potentiële aanvallers, maar schiep het anderzijds een gevoel van veiligheid voor de bevolking, dat eigenlijk een illusie was.

In de herfst van 1993 werd na veel heen en weer gepraat duidelijk dat de bestemming van het bataljon dat de Nederlandse regering aan UNPROFOR ter beschikking had gesteld, de *Safe Area Srebrenica* zou zijn.

3.

Het Nederlandse beleid

Het Nederlandse beleid met betrekking tot (het voormalige) Joegoslavië werd heel in het algemeen bepaald door twee factoren. Ten eerste de wens in internationaal verband een rol van betekenis te spelen. Ten tweede het dominante belang dat werd gehecht aan mensenrechten en humanitaire steun: morele politiek. Van een los van deze factoren waargenomen nationaal belang was niet of nauwelijks sprake.

Het beleid werd bovendien gekleurd door de toevallige omstandigheid dat Nederland in een cruciale fase het voorzitterschap van de Europese Unie bekleedde. Minister Van den Broek vatte deze taak met veel ambitie op. Maar zijn optreden liep uit op een mislukking, waarbij de grotere Europese landen het Nederlandse voorzitterschap verscheidene malen negeerden of manipuleerden.

Steun voor interventie

Niettemin bleef het Nederlandse beleid ook nadien gekenmerkt door ambitie en compassie. In verband met het toenemend belang van de regeringsleiders in de internationale politiek was de verhouding tussen de

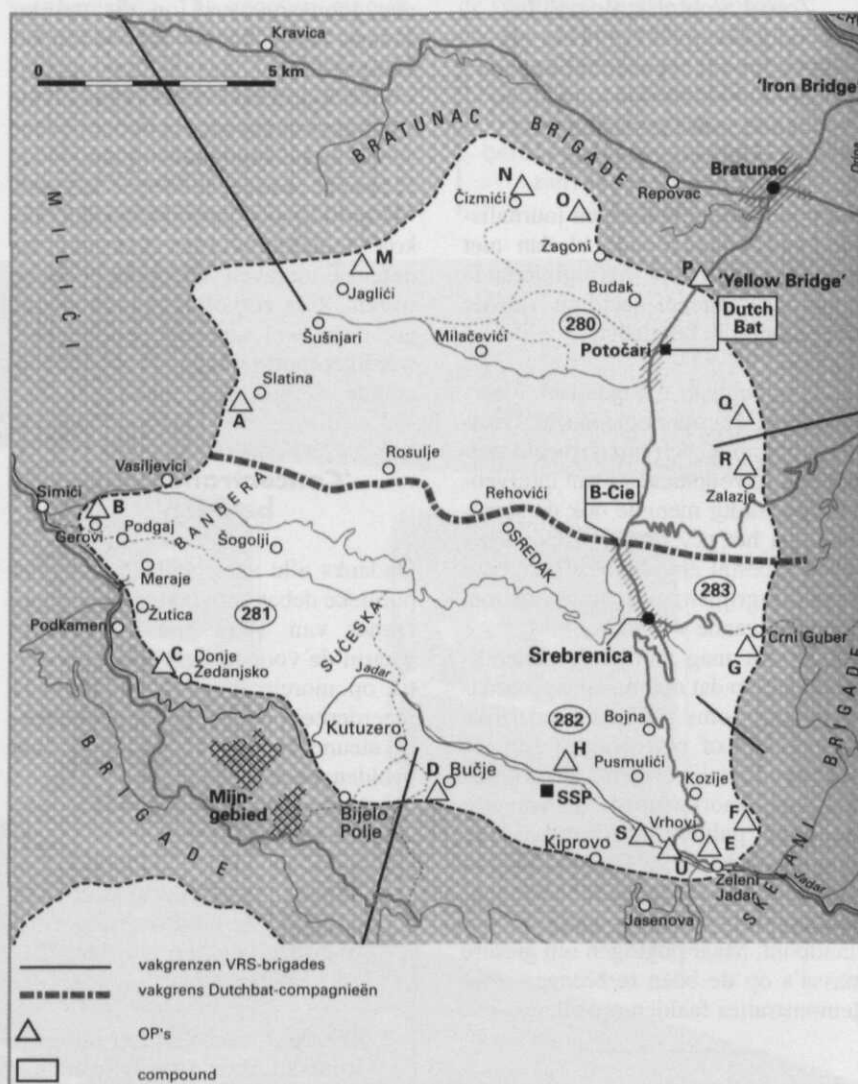
minister-president en de minister van Buitenlandse Zaken zeker niet spanningsloos.

Maar ten aanzien van het uiteenvallende Joegoslavië ontwikkelden Lubbers en Van den Broek zich ieder en gezamenlijk tot vroege en krachtige voorstanders van interventie in de conflicten in de Balkan. Meer dan de minister van Defensie Ter Beek bepaalden zij het kabinetsbeleid.

Het ging hierbij niet om de zogenoemde regiefunctie van de minister-president, coördinerend en sturend tussen en boven de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie. In het

algemeen is deze regiefunctie in Nederland, waar de autonomie van de ministers op hun eigen beleidsterrein groot is, niet bijzonder ontwikkeld. Voor de minister-president geldt een soort non-interventiebeginsel. Zolang ministers er zelf en onderling uitkomen, is er weinig bemoeienis van Algemene Zaken.

Dat was ook in het Joegoslavië-dossier zo. Lubbers' rol kwam vooral voort uit zijn persoonlijke overtuiging en ten dele uit zijn ervaringen en mogelijkheden in zijn internationale contacten. Het feit dat hij in dit opzicht op dezelfde lijn zat als Van den Broek versterkte diens positie

Enclave Srebrenica

natuurlijk wel en bevestigde de voortrekkersrol van Buitenlandse Zaken. In hoofdzaak stemde Defensie (Ter Beek) overigens met deze beleidslijn in. Het probleem bij Defensie zat vooral in de mate waarin aan de wensen tot beschikbaarstelling van troepen kon worden voldaan.

Openbaar debat

In het publieke debat over het uiteenvallen van Joegoslavië en de humanitaire rampen die daar (in Europa, niet meer dan enkele uren vliegen van huis) dreigden, werden de vele aspecten van de problematiek uitvoerig belicht.

Zowel ambtelijk als politiek, zowel in militaire kring als in de media werden de kansen op succes en de risico's van interventie kritisch en vol idealisme besproken.

Naast politici, militairen en journalisten mengden zich ook, al dan niet bevlogen, schrijvers van opiniërende stukken uit andere sectoren van de samenleving in het debat.

De directeur van Clingendael, Voorhoeve, en Europarlementariër Oostlander toonden zich bijvoorbeeld zeer overtuigde voorstanders van interventie. Veelvuldig mengde ook de secretaris van het IKV, Faber, zich in het debat, meestal als pleitbezorger voor westers ingrijpen, maar soms ook met waarschuwendende woorden.

Zonder dat mag worden gegeneraliseerd valt op dat ook onder de journalisten (en soms zelfs afzonderlijke persorganen of omroepbureaus als geheel) allerlei vormen van politiek activisme voorkwamen. In hoeverre het grote publiek werd geraakt, is moeilijk te bepalen. Opiniepeilingen wijzen in de richting van overwegende steun voor dit interventionistische standpunt. Maar pogingen om grotere massa's op de been te brengen voor demonstraties faalden opvallend.

Het is zeker niet zo dat dit openbaar debat, waarin politiek en

publiciteit onlosmakelijk met elkaar verstrengeld waren, zich van het begin af aan kenmerkte door een kritiekloze eenzijdigheid in het aansturen op ingrijpen op morele gronden.

Steeds werd ook op de bezwaren tegen en risico's van zulk ingrijpen gewezen. Dikwijls kwamen deze geluiden uit militaire hoek, maar zeker niet uitsluitend, terwijl ook in deze kring zeer uiteenlopend over dit onderwerp werd gedacht, want ook hier waren overtuigde voorstanders van interventie.

De minister van Defensie, hoewel niet toonaangevend op dit terrein, steunde steeds de hoofdlijnen van het kabinetsbeleid. In de krijgsmacht werd het primaat van de politiek volledig gerespecteerd, en een rol voor Nederlandse militairen bij een internationale missie kon ook als een 'defensiebelang' worden gezien. Zo kon duidelijk worden gemaakt dat defensie-uitgaven zinvolle uitgaven waren. 'Een eervolle, niet eenvoudige, maar wel uitvoerbare opdracht' werd het motto waarop men zich verenigde.

'Concentratiekamp-beelden'

Ondanks alle verscheidenheid in het publieke debat ontwikkelde zich in de zomer van 1992 een constellatie waarin de voorstanders van interventie op morele gronden veruit in de meerderheid waren. Zij konden daarbij steunen op af en toe aangrijpende beelden uit de regio.

De 'beelden van Omarska' zijn daarvan een bekend voorbeeld.

Er kunnen achteraf veel relativerende kanttekeningen bij deze beelden worden gemaakt.

Zij waren niet van het kamp Omarska maar van Trnopolje. Het ging niet om een geheel met prikkeldraad omheind

terrein. De uitgemergelde hoofdpersoon met ontbloot bovenlijf was speciaal uit een groep naar voren gehaald, waarin ook heel andere geluiden te horen waren.

De associatie met 'concentratiekampen' en dus met de vervolgingen in de Tweede Wereldoorlog was in de pers al eerder gemaakt zonder nog veel aandacht te trekken. Toch waren het juist deze beelden die de wereld overgingen als het ultieme bewijs van de wandaden van de Serven. Een ten minste tijdelijk verhoogde aandacht voor de problemen op de Balkan was het effect.

Beleid op 'hogere' morele gronden

Ook in Nederland waren deze beelden van Omarska aanleiding voor verhevigde aandacht voor het Joegoslavië-dossier. De Kamercommissie kwam zelfs terug van reces om het kabinet aan te sporen een interventionistisch beleid te voeren.

Het merkwaardige daarvan was, dat dit helemaal niet nodig was. Het kabinet, Lubbers en Van den Broek voorop, zat al op die lijn. Ook de latere opvolger van Van den Broek (toen deze lid van de Europese Commissie werd), Kooijmans, stond deze beleidslijn voor, mede geïnspireerd door zijn ervaring als mensenrechten-deskundige tijdens een missie in Joegoslavië.

Aan de parlementaire behoefte aan informatie en meepraten kon daarom ook gemakkelijk tegemoet worden gekomen. De Kamer en de Kamercommissies werden veelvuldig en tot een vrij hoge graad van gedetailleerdheid ingelicht, soms ook achter gesloten deuren.

Zo werd het parlement, waarin voor dit onderwerp brede consensus werd nagestreefd en in hoge mate ook bereikt, vrijwel tot op uitvoerend niveau aan het beleid gebonden. Het kabinet kon zich daarmee gesterkt voelen in zijn wens in de Joegoslavië-

problematiek internationaal een rol te spelen.

Maar tevens werd de kritische en controlerende rol van de volksvertegenwoordiging in de praktijk in belangrijke mate ondergraven. De commissie-Bakker is in het verband van haar bredere vraagstelling tot een soortgelijke conclusie gekomen.

Net zomin als in de media ontbraken de kritische geluiden, maar net als in die media ging het om een ondertoon, die steeds het gevaar liep te worden gediskwalificeerd wegens onvoldoende moreel besef.

Al met al hadden Buitenlandse Zaken en de minister-president vanaf het begin met nadruk het voortouw. Zo werd in 1992 het fundament gelegd voor de besluitvorming in 1993 om

een bataljon van de Luchtmobiele Brigade naar Bosnië te sturen. Nederland liep internationaal voorop als ijveraar voor een vorm van interventie.

In 1992 was daarbij het probleem dat Nederland zelf slechts ondersteunende eenheden kon sturen en geen gevechtseenheid. De aandring op andere landen dat wel te doen had weinig succes.

Besluit over inzet Luchtmobiele Brigade

Nu was in het kader van de vernieuwing van de krijgsmacht wel de Luchtmobiele Brigade als nieuw type flexibel en ruim inzetbare eenheid in voorbereiding. Dit gegeven ging in het debat onvermijdelijk een rol spelen. Internationaal kon Nederland moeilijk meer nee zeggen tegen verzoeken troepen beschikbaar te stellen, zodra die er waren.

Ook in de binnenlandse discussie lag het argument voor de hand dat

Nederland nu kon tonen wat het waard was. Waarvoor anders was deze Luchtmobiele Brigade dan wel bestemd?

Erg veel aansporing had het kabinet ook niet nodig. Ondanks kritische geluiden uit de hoek van Defensie – in het bijzonder de chef van de defensiestaf, generaal Van der Vlis, en de bevelhebber van de landstrijdkrachten, generaal Couzy, lieten duidelijke bezwaren horen – was het immers de wens van het kabinet een rol te spelen.

Vandaar dat het kabinet in 1993 als vanzelfsprekend en uit eigen initiatief een bataljon beschikbaar stelde voor de UNPROFOR-missie in Bosnië.

Nederland werd zo een van de grotere troepenleveranciers aan een vredesmissie die velen beroerde. Het Nederlandse aanzien in de wereld steeg, zo meende men.

De eerste groep Dutchbatters vertrekt naar Joegoslavië. 't Harde, 1992 (Foto: Martin Roemers)

Ambitie en compassie leken probleemloos samen te gaan.

Deze beslissing kan worden beschreven als de bezegeling van de overwinning van het beleid op moreel grond. Daar zou dan een politiek van realisme tegenover staan. In het eerste geval zou de hogere morele norm, waarin mensenrechten en internationale rechtsorde tot nationaal belang werden geproclameerd, het beleid bepalen.

In het 'realistische' beleid zou een ander, minder verheven, idee van nationaal belang de toon aangeven, gekenmerkt door aandacht voor eigen veiligheid en materieel voordeel op de kortere termijn.

Daarbij past de kanttekening dat in die voorstelling van zaken uitgegaan wordt van een zeer specifieke opvatting van morele politiek, door Max Weber omschreven als *Gesinnungsethik*. Daarin staan de moreel zuivere bedoelingen centraal. Daartegenover kan echter een zogenoemde *Verantwortungsethik* worden gesteld, waarin

handelende politici zich rekenschap dienen te geven van de praktische effecten van hun (door hoe moreel hoogstaande intenties ook gedreven) besluiten en handelen.

Deze laatste variant van een morele politiek kon in een bepaalde redenering overigens eveneens tot interventie leiden: wat zou er aan humanitaire rampen en mensenrechtenschendingen wel niet kunnen gebeuren als er niet werd ingegrepen?

Hoe dan ook, achteraf analyserend – maar zo'n analyse was in beginsel in 1993 ook mogelijk geweest – is vast te stellen dat de politiek-publicitaire constellatie verregaande consequenties had. Nederland stelde in feite een Luchtmobiel Bataljon (Dutchbat) zonder voorwaarden beschikbaar. Mede daardoor kon Dutchbat de bestemming Srebrenica krijgen, waartoe andere landen met kracht van argumenten niet bereid waren. Dutchbat werd zo in de praktijk uitgezonden:

– op een missie met een zeer onhelder mandaat;

– naar een gebied omschreven als *Safe Area* zonder dat daar een duidelijke definitie van bestond;

– om vrede te handhaven, waar geen vrede was; integendeel: de strijdende partijen trachtten de VN-troepen juist in de gevechten te betrekken;

– zonder diepgaand informatie in te winnen bij de voorgangers in de enclave (Canadezen);

– zonder adequaat te zijn opgeleid voor deze specifieke taak onder die specifieke omstandigheden;

– nagenoeg verstoken van militair/politieke *intelligence* om de intenties van de strijdende partijen te peilen;

– met onvoldoende gefundeerd vertrouwen in de bereidheid op hogere niveaus in de VN-leiding het luchtwapen in te zetten in geval van problemen;

– zonder duidelijke eigen exit-strategie.

Op enkele van deze punten zal in deze epiloog nog worden teruggekomen (zij zijn alle uitvoerig besproken in het rapport). Hier volstaat de conclusie, dat zo een wel zeer zware wissel werd getrokken op een toekomst waarin de verhoudingen in de regio zouden stabiliseren of zelfs verbeteren.

In 1993 was natuurlijk geenszins te voorspellen dat de missie voor zo ernstige moeilijkheden zou komen te staan als in juli 1995 het geval zou zijn. Maar er waren wel verontrustende signalen over gebeurtenissen en ontwikkelingen die relevant konden zijn voor de aanwezigheid van Nederlandse militairen in Srebrenica, en dat leidde niet tot gewijzigd beleid.

De brede kring van betrokkenen bij de vorming van dit beleid en in het

Dutchbat-militairen in gesprek met kinderen bij OP-Alfa, Srebrenica 1994

(Foto: R. van Bakel; Bron: IMG/KI)

bijzonder de protagonisten daarvan, hebben zo wel een grote verantwoordelijkheid op zich geladen, door de mogelijkheden van een uit de hand lopen van het gedrag van de strijdende partijen te veronachtzamen.

4.

Dutchbat in Srebrenica

In maart 1994 arriveerde het eerste Nederlandse bataljon, Dutchbat I, in de *Safe Area* Srebrenica. Het zou in juli van dat jaar worden opgevolgd door Dutchbat II, dat op zijn beurt in januari 1995 werd afgelost door Dutchbat III. Dit deed tot de val van de enclave dienst.

Deze Nederlandse bataljons werden aan de VN-strijdkrachten in Bosnië, UNPROFOR, ter beschikking gesteld. Zij opereerden vanaf hun aankomst in het hiërarchisch verband van UNPROFOR.

De VN droeg dan ook de formele en materiële verantwoordelijkheid voor het optreden van Dutchbat. Nederlands verantwoordelijkheid beperkte zich tot personele en een aandeel in logistieke aangelegenheden.

De Nederlandse militaire en politieke autoriteiten waren wel betrokken bij hoe het Dutchbat verging. Zij stimuleerden en steunden waar mogelijk materieel ook de activiteiten van Dutchbat op het terrein van de humanitaire hulp.

Als vanzelfsprekend gevolg van de forse troepenleveranties door Nederland aan de VN-missie in voormalig Joegoslavië vervulden Nederlandse officieren bovendien hoge functies op alle relevante hiërarchische niveaus van UNPROFOR (*Sector North East* in Tuzla, *Bosnia Herzegovina Command* in Sarajevo en het hoofdkwartier in Zagreb).

Zo wisten de autoriteiten in Den Haag zich, net als de autoriteiten in andere substantieel troepenleverende landen,

verzekerd van informatie uit de eerste hand.

Het Defensie Crisis Beheersings Centrum

Deze informatie werd zorgvuldig verzameld en besproken zowel in het Defensie Crisis Beheersings Centrum (DCBC) in de bunker onder het ministerie van Defensie in Den Haag als in de Crisisstaf van de Koninklijke Landmacht (KL Crisisstaf), eveneens in Den Haag. De communicatie tussen beide verliep echter niet steeds optimaal. Dat was in het kader van de Nederlandse verhoudingen ongelukkig. Maar van veel concreet belang voor de gebeurtenissen in Bosnië was het niet.

De contacten tussen Den Haag en Bosnië beperkten zich doorgaans tot informatie-uitwisseling en bemoedigende woorden. Den Haag onthield zich, conform de formele bevelslijnen, van pogingen tot directe beïnvloeding van de beslissingen in UNPROFOR.

De enige uitzondering daarop, die (ondanks de schijn van het tegendeel) zonder feitelijk effect bleef, zal aan de orde komen bij de behandeling van het vraagstuk van de luchtsteun (punt 7). Wel wendde Den Haag zich met bezorgde verzoeken tot verbetering van de situatie van Dutchbat in Srebrenica tot de hogere UNPROFOR- of VN-echelons.

De bevolking van Srebrenica

Srebrenica had sinds de oorlog in Bosnië was uitgebroken en vooral in 1992 en 1993 zeer turbulente tijden beleefd. Terwijl het lange tijd een plaats was geweest met een gemengde bevolking – een situatie die geen overmatige moeilijkheden opleverde – was het gedurende de strijd tussen de Serven en de Moslims in Oost-Bosnië er ook in en om Srebrenica zeer hard aan toegegaan.

De uitkomst van die strijd was een feitelijk door de Bosnische Serven belegerd gebied, bestaande uit het

stadje zelf en verscheidene omliggende dorpen. Binnen de enclave bevonden zich enerzijds de overgebleven Moslim-bewoners van oudsher en anderzijds een voor de omvang van het gebied veel te grote groep Moslim-vluchtelingen van elders.

Onder die bevolking bestonden verscheidene met elkaar op ingewikkelde wijze verstrengelde tegenstellingen: tussen stadsbewoners en plattelanders, tussen oorspronkelijke bewoners en vluchtelingen, tussen burgers en militairen, tussen rivaliserende groepen en individuen binnen elk van deze categorieën, en tussen arm en rijk (waarbij speciaal de zwarte entrepreneurs en de economische profiteurs, ook wel als de 'lokale mafia' aangeduid, een rol speelden).

Deze tegenstellingen werden des te schrijnender door de grote materiële nood en de zware levensomstandigheden. Naarmate de tijd voortschreed en de situatie als uitzichtlozer werd gevoeld daalde de mentale weerbaarheid van de bevolking. Vooral na het vertrek van de plaatselijke militaire commandant Orić, die als enige onder de leidende personen een zeker overwicht had verworven c.q. afgedwongen, was dit het geval.

Bij velen bestond een groot verlangen de belegerde enclave te verlaten. De Bosnische regering had hiertegen echter bezwaar omdat ze dit beschouwde als capitulatie en zwichten voor etnische zuivering.

Verwachtingen rond Dutchbat

Bij de uitzending van Dutchbat bestonden in Nederland hoge verwachtingen en werd er niet veel aandacht gegeven aan de vele beperkingen en onzekerheden voortvloeiend uit de situatie ter plaatse en uit het mandaat, de *Rules of Engagement*, en de algemene lijn van terughoudendheid in het UNPROFOR-optreden.

Naast de verwachting inderdaad de bevolking bescherming te zullen bieden, was ook de door de autoriteiten in Nederland gestimuleerde ambitie op humanitair terrein opvallend. UNPROFOR had in dit opzicht immers

uitdrukkelijk slechts een zeer beperkte (vooral faciliterende) missie.

Toch was Dutchbat ook onder auspiciën van *Médecins sans Frontières* (MSF) geruime tijd intensief betrokken bij de medische zorg in de enclave (zie daarvoor verder de bespreking van de medische problematiek onder punt 9). Meer in het algemeen was weinig nagedacht (of althans openlijk gesproken) over de consequentie van dit in strijd met het UNPROFOR-mandaat beklemtonen van het humanitaire werk. Ook de contacten met het bestuur en de bevolking van de enclave en de omgang met de problemen ter plaatse waren tevoren nauwelijks in hun consequenties overdacht.

Onvermijdelijk leidde deze hoge verwachting over wat UNPROFOR vermocht in de concrete situatie in Srebrenica tot teleurstelling. De dagelijkse werkelijkheid in de enclave week hierbij dikwijls wel erg ver af van wat betrokkenen zich hadden voorgesteld. Van de overeengekomen demilitarisatie was bijvoorbeeld nauwelijks sprake. In plaats van een mooie taak uit te kunnen oefenen als uitvloeisel van een vredesmissie, kwam Dutchbat klem te zitten tussen de schermutelingen van ABiH en VRS (respectievelijk het Bosnische regeringsleger en het leger van de Republika Srpska). Anders gezegd: met veel ambitie en compassie op weg gestuurd kwam Dutchbat terecht in een 'doormodder-scenario' waaraan geen ontkomen was.

De militaire leiders ter plaatse bleken ook helemaal niet van plan zich door Dutchbat tot vreedzaam gedrag te laten leiden.

De VRS verscherpte in de loop der tijd de belegering door in toenemende mate bevoorradingskonvoien, ook die voor Dutchbat, te belemmeren. Ook werd het verkeer van Dutchbat-militairen van en naar de enclave steeds meer aan banden gelegd. Dat paste in de strategie geleidelijk een

humanitair onhoudbare situatie te scheppen, waardoor de enclave alsnog in handen van de Bosnische Serven zou vallen. Het plaatste ook Dutchbat in een isolement.

De ABiH van zijn kant schroomde niet nachtelijke rooftochten naar dorpen buiten de enclave te ondernemen, waarin het motief de uitgeputte voorraden aan te vullen samenviel met wraakoefening of van hogerhand aangestuurd militair optreden.

Vorbereiding op de missie

Het valt niet alleen op hoe Dutchbat daarbij aanvankelijk het eigen probleemoplossend vermogen nogal overschatte, maar ook hoe slecht het geprepareerd was op de feitelijke situatie in de enclave. De voorbereiding en opleiding van Dutchbat in Nederland voldeden globaal gesproken voor het militaire aspect.

De Luchtmobiele Brigade had de ambitie een elitekorps te zijn (rode baretten). De missie was echter maar ten dele een militaire (groene) missie. De taak zou toch vooral op het terrein van de vredeshandhaving liggen, een missie voor blauwhelmen dus.

Bij de voorbereiding en opleiding is aan dat 'blauwe' aspect echter alleen heel elementair aandacht besteed. Hierdoor schoot het inzicht in de plaatselijke problemen en verhoudingen tekort. Bij de Canadezen, de voorgangers in de enclave, is behoudens tijdens twee verkenningsmissies niet of nauwelijks naar de ervaringen geïnformeerd.

In het programma ter voorbereiding van de uitzending kwamen voorlichting over en reflectie op de situatie van de bevolking, de culturele achtergrond en de ervaringen van de bevolking tijdens de burgeroorlog nauwelijks aan bod.

Omgekeerd konden stereotiepe denkbeelden en vooroordelen al in die opleiding postvatten.

Dat alles heeft de verhouding tussen Dutchbat en de bevolking niet vergemakkelijkt. Het heeft ertoe bijgedragen dat, waar ten tijde van Dutchbat I nog van relatief frequente contacten met de bevolking sprake was, ten tijde van Dutchbat II en III die contacten juist bewust werden beperkt.

Observatiepost-Papa, Srebrenica, circa 1995 (Bron: IMG/KL)

Dat werkte op zijn beurt zowel een naar binnen gekeerde mentaliteit in de hand als de versterking van negatieve stereotiepe opvattingen over de bevolking. Zulke stereotypen hadden zich overigens ook al bij Dutchbat I gevormd.

In dit verband is wel gesproken van een anti-Moslim-houding van Dutchbat. Dat is echter een ondeugdelijke omschrijving voorzover het zou slaan op een houding die specifiek op Moslims betrekking zou hebben. Het is buiten twijfel dat veel Dutchbatters negatief oordeelden over 'de bevolking' die zij aantroffen. Maar wat zij zagen en waarover zij geschokt en teleurgesteld waren had niet in de eerste plaats te maken met het feit dat de bevolking van de enclave uit Moslims bestond.

Wat zij [Dutchbatters] opmerkten kwam overeen met wat buitenstaanders ook elders in vluchtelingengroepen die langdurig in een uitzichtloze situatie verkeerden, plegen te zien: verlies aan waardigheid en zelfrespect, verlies aan energie en initiatief, gebrek aan solidariteit, soms vervuiling en crimineel gedrag alsmede demotivering en demoralisatie.

Daarbij werd, zonder begrip voor wat er gaande was, al snel gegeneraliseerd, werden incidentele ervaringen snel als algemeen geldend aangevoeld en werd dus voorbij gegaan aan de nu juist zo grote onderlinge verschillen. Het is een uit de literatuur bekend verschijnsel dat zich ook tijdens vredesmissies al veelvuldig heeft voorgedaan.

Frustraties van Dutchbat

Van de kant van de militairen van de lokale ABiH kwam daar dan nog eens bij dat zij in de schermutselingen met de VRS niet schroomden alle regels (demilitarisatie!) te overtreden en trucjes uit te halen, bijvoorbeeld door de VRS te beschieten vanuit de nabijheid van een Dutchbateenheid, die

vervolgens de kans liep in tegenvuur van de VRS terecht te komen. Dat maakte dat Dutchbat zich niet erg aangesproken voelde door verwijten dat het (of dat UNPROFOR in het algemeen) onvoldoende bescherming bood aan de bevolking.

Inmiddels droeg de blokkadepolitiek van de VRS in belangrijke mate bij aan de frustratie van de ambities van Dutchbat. Tegenhouden van konvoien leidde voortdurend tot tekorten van van alles en nog wat, tot uitstel van verloven of aflossing, tot leven op noodrantsoenen en andere beperkingen. Voor de relatie met de bevolking was het schadelijk dat de mogelijkheden om humanitaire noodhulp te verlenen zo werden vermindert.

Verwijten van de VRS aan Dutchbat dat de onpartijdigheid niet voldoende in acht werd genomen en dat in feite de ABiH werd gesteund, konden bij Dutchbat evenmin op begrip rekenen als de verwijten van de ABiH.

Alles tezamen was de situatie voor Dutchbat frustrerend en demotiverend. In het bijzonder de laatste twee bataljons raakten in de loop van hun uitzending mentaal en fysiek uitgeput. Als gevolg van de blokkade door de Bosnische Serven en de toenemende problemen met de politieke en militaire leiders in de enclave kwam de taakuitvoering op een steeds lager pitje te staan en richtte de aandacht van de manschappen zich steeds sterker op het moment dat aflossing een feit zou worden.

Direct na aankomst van Dutchbat III in de enclave, begin 1995, vond een confrontatie met de ABiH plaats (de zogeheten Bandera-crisis) en die zette ten dele de toon voor de verdere verhouding met de Moslim-militairen.

In het voorjaar scherpte de VRS de blokkadepolitiek nog eens stevig aan. Dat trof Dutchbat III hard. Begin juli was bijvoorbeeld de sterkte met ongeveer eenderde teruggelopen, moest op noodrantsoenen worden geleefd en was er nog maar mondjesmaat diesel, zodat de bewegingsvrijheid aanzienlijk was beperkt.

Wangedrag

Behalve van een 'anti-Moslim-houding' zou volgens latere berichten ook sprake geweest zijn van wangedrag en (in het bijzonder bij Dutchbat III) van rechtsextremisme. Tussen deze verschijnselen werd ook wel een samenhang verondersteld. In het rapport is hierbij stilgestaan en de vraag behandeld wat er precies is gebeurd. Hier volstaat een heel korte slotsom. Zoals hiervoor is betoogd, moet de vermeende anti-Moslim-houding in de eerste plaats worden verbonden met de perceptie van de politieke en sociale realiteit in de enclave, meer dan met discriminatie vanwege geloof of etnische achtergrond.

Dit laatste wordt ook tegengesproken door talrijke berichten over goede persoonlijke relaties met de bevolking en door de manier waarop Dutchbatters, ook in de chaotische omstandigheden rond de val van de enclave, geprobeerd hebben de Moslim-bevolking bij te staan.

Van een aantoonbaar verband tussen anti-Moslim-gevoelens en wangedrag – dat overigens niet opvallend frequent is voorgekomen – is dan ook geen sprake. Dat wangedrag had, behoudens in zekere zin deelneming aan bijvoorbeeld smokkelactiviteiten of prostitutie, ook zelden of nooit betrekking op de lokale bevolking. Van het gerapporteerde wangedrag betrof een deel niet eens Dutchbat in de enclave maar andere Nederlandse troepen in Bosnië. Dutchbat III sprong er, anders dan wel is verondersteld, niet uit door relatief veel wangedrag.

Rechts-extremisme

Wel staat vast dat binnen een bepaalde eenheid van Dutchbat III bij sommige manschappen sprake was van gedragingen die als rechts-extremistisch gekarakteriseerd kunnen worden. De desbetreffende compagniescommandant is daartegen niet duidelijk genoeg opgetreden en signalen bereikten de bataljonsleiding in onvoldoende mate. →

Meer dan om politiek gearticuleerd rechtsextremisme ging het in die incidenten overigens om uitingen van onverkwikkelijk machogedrag en racisme, die zich in de eerste plaats richtten tegen vrouwelijke en gekleurde collega's in het eigen bataljon.

De conclusie over het optreden in het algemeen kan geen andere zijn dan dat de bataljons dikwijls gefrustreerd en gedemotiveerd hun werk moesten doen. Dutchbat III was uiteindelijk het sterkst aangeslagen en het meest in zichzelf gekeerd. Maar dat betekent niet dat de Nederlandse bataljons daarmee disfunctioneerden, ook het laatste niet. Zij voerden vanaf hun komst in maart 1994 hun taak uit volgens een vast operationeel concept: observatie van de bestandslijn en patrouillering, en voorts facilitering van de humanitaire hulpverlening.

Dat het effect bij lange na niet was wat werd beoogd, hangt niet direct met deze gedemotiveerdheid samen, maar is veeleer te wijten aan de gebrekkige middelen en het beleid van de VN en UNPROFOR bij de gegeven houding van de strijdende partijen.

Moelijke omstandigheden

Door de verslechterende omstandigheden was Dutchbat steeds minder in staat zijn taak uit te oefenen. Minister Voorhoeve van Defensie, zelf in het begin van de jaren negentig een ijveraar voor ingrijpen, moest al betrekkelijk kort na zijn aantreden in de zomer van 1994, vaststellen dat in Srebrenica sprake was van een onuitvoerbare missie. Meer dan zijn voorganger Ter Beek kreeg Voorhoeve de kans in het Joegoslavië-beleid van het Nederlandse kabinet een rol te spelen. In de internationale diplomatie kon Nederland echter weinig gewicht in de schaal leggen, en de nieuwe minister van Buitenlandse Zaken Van Mierlo was in het Joegoslavië-dossier ook minder geneigd een voortrekkersrol te spelen dan Van den Broek en Kooijmans.

Versterking van Dutchbat

Minister-president Kok zette evenmin als zijn voorganger Lubbers zwaar in op zijn regiefunctie in dit dossier. Hij was zeker betrokken bij de problemen, ook persoonlijk. Maar in de beleidsvorming en -uitvoering bleef hij meer nog dan Lubbers op de achtergrond.

Er was nadat de besluitvorming over de uitzending van Dutchbat was afgerond ook minder aanleiding tot een actieve rol, tot natuurlijk in juli 1995 allen die verantwoordelijkheid droegen intensief bij een en ander betrokken raakten. Maar zelfs toen was het overwegend Voorhoeve die het beleid ten aanzien van Srebrenica in handen had.

In het Bosnië-dossier ijverde Voorhoeve in algemene zin voor versterking van UNPROFOR. Als specifiek Nederlands belang poogde hij tegelijk de moeilijke situatie van Dutchbat (UNPROFOR) in Srebrenica te verbeteren. Veel mogelijkheden had hij niet. Kernelementen van zijn streven waren internationalisering van de UNPROFOR-aanwezigheid in Srebrenica door stationering van een contingent uit een ander NAVO-land, en beëindiging van de Nederlandse taak in Srebrenica per 1 juli 1995. Het eerste lukte niet. Het tweede beschouwde hij geruime tijd als een verantwoordelijkheid van de VN. Pas begin mei 1995 nam het Nederlandse kabinet het zoeken naar een vervanger van Dutchbat zelf ter hand.

Aflossing van Dutchbat

Gegeven de wijd verbreide onwil om troepen voor Srebrenica te leveren lukte het, na de lange periode van tevergeefs lobbyen bij de VN, uiteindelijk nog in vrij korte tijd een oplossing te vinden: Oekraïne zou de taak overnemen. Maar de datum van 1 juli 1995 was daarvoor niet haalbaar. Zo werd het verblijf van Dutchbat III, dat al zo reikhalzend naar het einde

uitkeek, nog met enkele weken verlengd. Maar kort na 1 juli zette de VRS een aanval in, eerst op verkleining van de enclave gericht, later omgezet in een verovering van de hele enclave en ten slotte uitlopend op massamoord op de vluchtende militairen en civiele bevolking. Aflossing van Dutchbat was toen niet meer aan de orde. Slechts vertrek restte.

5.

UNPROFOR tussen twee vuren

In het late voorjaar van 1995 kwam UNPROFOR voor grotere problemen te staan. De wapenstilstand die was overeengekomen tussen de strijdende partijen, liep formeel af op 1 mei. Ruim voor die tijd waren de vijandelikheden echter al hervat. De militaire positie van de Bosnische Serven was relatief sterk, maar zou op termijn wellicht moeilijk te handhaven zijn omdat er een grote militaire inspanning en veel mankracht voor nodig was. De VRS moest op vele fronten actief zijn.

De strategie van de ABiH was er daarom mede op gericht door beperkte acties, ook vanuit de enclaves in Oost-Bosnië, relatief veel VRS-krachten mankracht te binden. Dat verhinderde dat de VRS zich geheel op Sarajevo, het hoofdterrein van de strijd in Bosnië, zou kunnen concentreren. Ook een propaganda-element speelde een rol. De VRS sloeg dikwijls onevenredig hard terug na ABiH-provocaties. Dat was nadelig voor de naam van de Bosnische Serven in het buitenland, waar de Bosnische Moslims hun positie van underdog veelal bekwaam uitbuitten.

Dat kon in de gecompliceerde politieke manoeuvres over de toekomstige kaart van Bosnië een rol spelen, zoals ook de feitelijke verdeling van het gebied daarvoor van belang kon zijn. In dat licht was de vraag wie welke gebieden in Oost-Bosnië beheerste van veel betekenis.

Irritaties

UNPROFOR zat nog steeds tussen twee vuren. In de enclave leidde dat tot voortdurende irritaties tussen Dutchbat en de ABiH.

Buiten de enclave nam de VRS allerlei maatregelen die het functioneren van Dutchbat ernstig belemmerden en die het leven in de enclave voor de bevolking steeds moeilijker maakten.

Vooraf het tegenhouden van konvoien voor Dutchbat van allerhande soort (voedsel, medicijnen, militaire voorraden, diesel, manschappen ter aflossing en/of verlofgangers) leverde grote problemen op.

Hoewel binnen UNPROFOR op alle niveaus heel duidelijk was dat de *Safe Areas* de Bosnische Serven een doorn in het oog waren en dat zij deze als 'hun' gebied wilden heroveren, veronderstelde toch niemand dat er op korte termijn een echte aanval op de enclaves zou komen. Daarvan verwachtten alle betrokkenen een zo negatieve ontwikkeling op de wereldopinie en in de politieke verhoudingen, dat het geen reële optie voor de Bosnische Serven leek te kunnen zijn.

De strategie van de VRS onder leiding van generaal Mladić, die overigens allerlei ernstige meningsverschillen met president Karadžić had, werd algemeen geanalyseerd als een combinatie van reageren op ABiH-uitvalen, en pogen hier en daar kleine terreinwinst te boeken. Door zodoende geleidelijk een humanitair onhoudbare situatie in de enclaves te scheppen zou op den duur ook Srebrenica, dat als het erop aankwam in UNPROFOR-kring als onverdedigbaar werd beschouwd, wel in Bosnisch-Servische handen moeten vallen.

Er zijn ook achteraf geen aanwijzingen dat de verhoogde activiteit van de VRS in Oost-Bosnië begin juli 1995 in eerste instantie meer beoogde dan verkleining van de *Safe Area* Srebrenica

en definitieve doorsnijding van de verbinding met Žepa.

De belangrijke weg ten zuiden van de enclave, waar de VRS al lang op aasde, zou zo volledig en stevig in handen van de Bosnische Serven komen. Het krijgsplan werd op 2 juli vastgesteld. Op 6 juli begon de aanval. Deze verliep zo succesvol en er werd zo weinig tegenstand geboden, dat op 9 juli werd besloten door te stoten en te kijken of verovering van de hele enclave mogelijk was. Zonder tegenstand van betekenis lukte dat ook. Op 11 juli stond de VRS met een triomferende Mladić in de stad Srebrenica. De *Safe Area* was gevallen. De ABiH was met het merendeel van de mannelijke bevolking op de vlucht; de bevolking trok ontredderd naar de compound van Dutchbat in Potočari, en Dutchbat was een 'verslagen' bataljon in de macht van de VRS.

Was militair ingrijpen effectief geweest?

De vraag moet worden gesteld of niet in de rede had gelegen dat Dutchbat of UNPROFOR als geheel meer had gedaan, in het bijzonder te pogen de VRS stoppen met alle militaire middelen die ter beschikking stonden. Daarbij zijn verscheidene factoren van belang.

Om te beginnen is evident dat de militaire machtsverhoudingen zodanig waren, dat Dutchbat bij een doelgericht gevecht zonder hulp van buiten militair gesproken kansloos was tegen de VRS.

Al veel eerder was vastgesteld dat de enclave in de gegeven omstandigheden eigenlijk onverdedigbaar was.

Daar kwam nog bij dat Dutchbat door de 'afknijp-strategie' van de VRS niet meer als een volwaardig opererend bataljon kon worden beschouwd (qua mankracht, bevoorradings en moreel). Commandant Karremans had dat begin juni laten weten en ook *Force*

Commander Janvier had dit vastgesteld.

Actieve verdediging van de enclave met militaire middelen lag ook niet in de lijn van het mandaat, de VN-politiek en de geldende *Rules of Engagement*.

Vooraf terughoudend met militaire middelen reageren, zo was de instructie en de teneur van de boodschappen uit Zagreb en New York. *To deter by presence*, dus zo weinig mogelijk met wapens, is een van de formuleringen waarin dit tot uitdrukking kwam.

De regels lieten wel enige ruimte voor gewapend optreden, maar alleen in het uiterste geval ter zelfverdediging.

In de praktijk luidde de aansporing van bovenaf ook steeds om conflicten en incidenten niet te laten escaleren. De gijzelaarscrisis na de bombardementen op Pale had recent nog laten zien hoe dat tot ernstige problemen kon leiden. Janvier was in New York zelfs, zij het vergeefs, gaan pleiten voor een beleid om de enclaves in Oost-Bosnië militair op te geven.

Eigenlijk, zo kan men de atmosfeer wel samenvatten, lag inzet van militaire middelen alleen in de rede als de eigen veiligheid van de blauwhelmen in gevaar was, als er direct op hen werd geschoten. Dat gold dus ook voor de situatie in Srebrenica vanaf 9 juli. Op instructie van het VN-hoofdkwartier in Zagreb nam Dutchbat *blocking positions* in. Dat kan, behalve als een signaal aan de VRS om niet door te gaan, ook worden gezien als een poging de *smoking gun* uit te lokken die nodig was voor harder reageren door UNPROFOR. Maar de VRS liet zich op dit punt niet provoceren en trok om de *blocking positions* heen, zodat Dutchbat weinig andere keus had dan zelf ook terug te trekken.

Dutchbat zag op het moment van overrompeling dus

weinig reden voor een eigen initiatief tot het voeren van een actieve verdediging.

De dood van Dutchbatter Van Renssen door toedoen van een actie van een Bosnische Moslim en het uitblijven van de gevraagde steun van buiten (op één zeer beperkte luchtaanval na) droegen ook niet bij aan een (eventuele) afweging waarin zo'n eigenmachtig tegen de UNPROFOR-lijn ingaand optreden als een zinvolle optie werd gezien.

Alternatieve mogelijkheden

Bij de vraag of een eventueel krachtig militair verzet effectief had kunnen zijn, kan een kanttekening worden gemaakt. Strikt militair genomen zou een dergelijke actie, zoals gezegd, gezien de krachtsverhoudingen niet tot succes hebben kunnen leiden.

Maar er was in de gegeven omstandigheden meer aan de orde dan alleen de militaire krachtsverhoudingen. Op politiek-psychologisch niveau was niet ondenkbaar geweest dat de VRS (Mladić) toch, ondanks alles, zou zijn teruggeschrokken voor een gevecht waarbij aan de zijde van UNPROFOR slachtoffers zouden vallen.

Dat zou de reputatie van de Bosnische Serven wel heel negatief hebben kunnen beïnvloeden. Het feit dat het besluit door te zetten tot Srebrenica zelf vooral werd ingegeven door het uitblijven van tegenstand van enige betekenis, geeft aan dat overwegingen van deze aard bij de Bosnische Serven een rol speelden.

Inmiddels is het terrein van de speculatieve bespiegelingen betreden, en het heeft weinig zin daarop verder te gaan. Zo is het antwoord op de vraag of een ander bataljon, in een andere conditie en/of met een andere achtergrond anders zou hebben gereageerd, onmogelijk te geven.

Wel kan worden vastgesteld dat bij Dutchbat de gedachte aan zo'n alternatieve aanpak niet is opgekomen, en

dat er evenmin enige aansporing van welk hoger niveau dan ook in die richting is geweest.

In de gegeven situatie lag het ook niet in de rede dat Dutchbat eigenmachtig of op aansporing van de Nederlandse autoriteiten tegen de geldende lijn in zou gaan. Zo'n initiatief tot ander optreden zou uitgegaan moeten zijn van een van de hogere echelons van UNPROFOR of van de uiteindelijk verantwoordelijke VN. Daar werd het beleid immers bepaald. Maar op die hogere niveaus werd al met veel aarzeling tegen *Close Air Support* aangekeken, laat staan dat nog harder optreden serieus werd overwogen.

Zo geschiedde bij de aanval op Srebrenica in het klein wat bij het beleid ten aanzien van Bosnië en het voormalig Joegoslavië in het groot gebeurde: doormodderen. Srebrenica viel in handen van de doorstotende Bosnische Serven, de status van *Safe Area* en de aanwezigheid van Dutchbat ten spijt.

6.

Verontwaardiging rond de val van Srebrenica

De snelle val van Srebrenica (en niet lang daarna van Žepa) en de geringe geboden weerstand hebben veel verontwaardiging gewekt. Daarbij is ook veelvuldig de veronderstelling geuit dat aan deze gang van zaken geheime deals ten grondslag hebben gelegen. Alleen zo zouden de gebeurtenissen verklaard kunnen worden.

Waarom deed de ABiH in de enclave weinig en waarom kwam dit leger van buitenaf niet te hulp? Waarom aarzelde UNPROFOR zo met het luchtwapen?

Een geheime overeenkomst waarbij een ruil van enigerlei soort had plaats gevonden kon een antwoord verschaffen. Een antwoord dat meestal tevens een ondersteuning geeft aan de veronderstelde boosaardigheid of lafhartigheid van de partners in de deal.

Geheime deals?

Vooraf twee typen deals zijn herhaaldelijk geopperd. In beide gevallen zou uiteraard de Bosnisch-Servische top (meestal Mladić) betrokken zijn als de partij die Srebrenica (c.q. de enclaves) 'incasseerde'. De andere partij kan in zulke redeneringen aan de kant van de Bosnische Moslims worden gevonden, meestal de regering (Izetbegović voorop), of (ook) bij UNPROFOR dan wel de VN (het meest concreet Janvier). Maar voor geen van beide veronderstellingen is substantieel of hard bewijs gevonden. In beide varianten moet ook geconcludeerd worden dat het onwaarschijnlijk is.

Zo'n beschuldiging aan het adres van de Bosnische autoriteiten is zwaar. Zij zouden de eigen bevolking in Srebrenica hebben misbruikt en verraden. Zolang de enclaves publicitair voordeel opleverden zou er aandacht zijn geweest. Maar toen het optreden van Orić problemen ging geven zou deze zijn teruggeroepen uit de enclave om daar ook niet meer terug te keren.

Van de tragedie was – nog steeds volgens deze redenering – maximaal publicitair voordeel getrokken. In de wereldopinie stond de tegenstander er nu wel heel slecht op. De opvang van de vluchtelingen onder erbarmelijke omstandigheden op het onbeschuutte vliegveld van Tuzla, terwijl er wel degelijk betere voorzieningen voorhanden waren, diende ook dat propagandistische doel. Maar in feite was de bevolking van Srebrenica in de steek gelaten. Bij deze veronderstellingen, die tevens diepgevoelde overtuigingen konden zijn, moeten enkele kanttekeningen worden gemaakt.

Dat de gedachte aan zo'n moedwillig opgeven van de enclave is opgekomen, kan mede wortelen in ergernis over de prioriteitstelling van de Bosnische regering (die lag onmiskenbaar bij het belegerde Sarajevo) en over de manier waarop politiek en diplomatiek onderhandeld werd. Het

complexe proces van desintegratie van het voormalige Joegoslavië kenmerkte zich immers niet alleen door veel gewelddadige strijd, maar ook door veelvuldig politiek en diplomatiek overleg.

Ten dele speelde dat zich af in openbare bijeenkomsten (meestal in combinatie met een propagandaslag om de publieke opinie), ten dele juist in vertrouwelijke bijeenkomsten, geheime ontmoetingen en terzijdes achter gesloten deuren. Op dit politieke vlak ging het steeds om het moeizaam zoeken naar haalbare overeenkomsten, naar compromissen waar alle partijen minimaal mee konden leven, en naar wederzijdse concessies dus ook (die elkaar min of meer in evenwicht moesten houden).

Gesloten deuren

Het spreekt vanzelf en staat vast dat juist in die gesprekken achter gesloten deuren allerlei varianten de revue passeerden om te zien hoe de diverse spelers in het spel reageerden. Daarbij konden overeenkomsten worden voorbereid en het is zeker niet uitgesloten dat daarbij ook stilzwijgende afspraken zijn gemaakt. Er zijn veel aanwijzingen dat de mogelijkheid van een gebiedsruil waarbij de enclaves in Oost-Bosnië een rol speelden herhaaldelijk aan de orde is geweest. Dat is ook logisch. Die enclaves waren een voor alle partijen onwenselijke situatie. Bovendien waren zij, zoals gezegd, vooral voor de regering van Bosnië zeker niet de eerste prioriteit. Maar er staat tegenover dat in

de onderhandelingen waarvan iets bekend is de Bosnische regering nu juist steeds heeft geweigerd de enclaves op te geven, omdat dat tegenover de Moslim-bevolking (in Srebrenica maar ook elders) onverdedigbaar zou zijn. In het specifieke geval van de ondergang van Srebrenica is al helemaal onduidelijk wat dan het ruilgebied of anderszins het voordeel voor de Bosnische Moslims zou zijn geweest.

Daarom moet, onder erkenning van het feit dat Srebrenica propagandistisch is uitgebuit en dat de enclave zeker geen hoogste prioriteit van de Bosnische regering was, een specifieke deal als gevolg waarvan Srebrenica is opgeofferd als onbewezen en hoogst onwaarschijnlijk worden afgevoerd. →

Noordelijk deel van Srebrenica met compound, circa 1995 (Bron: IMG/KL)

Andere beschuldigingen

In het geval van generaal Janvier, de hoogste militaire autoriteit van de VN in het voormalige Joegoslavië, is de beschuldiging preciezer. Op 4 juni 1995 zou hij tijdens een ontmoeting in Zvornik met zijn Bosnisch-Servische tegenhanger Mladić in het geheim tegenover de vrijlating van de (voornamelijk Franse) gijzelaars hebben beloofd dat er geen *air strikes* meer zouden komen, ook in de toekomst niet. Dat zou het 'verzet' van Janvier tegen de inzet van het luchtwapen tijdens de aanval op Srebrenica verklaren.

Zodoende zou Janvier, die zich van de zwakheid van de troepen op de grond bewust was, bij deze gelegenheid dus de enclaves aan Mladić hebben overgeleverd. Dan zou het ook niet toevallig zijn geweest dat Mladić ruim een maand later de prijs incasseerde.

Ook deze hypothese houdt echter geen stand tegen een kritische beschouwing. In de gegeven omstandigheden van 4 juni was de algemene overtuiging aan de VN-kant dat *air strikes* uit den boze waren zolang er nog gijzelaars in handen van de Bosnische Serven waren. Daarvoor was helemaal geen deal nodig. Mladić kon dat begrijpen zonder dat Janvier het uitdrukkelijk zei. Dat het luchtwapen een buitengewoon riskant wapen was geworden zolang de grondtroepen van UNPROFOR nog in een situatie verkeerden als Dutchbat in Srebrenica (potentieel een gemakkelijk prooi voor de VRS) was eveneens zonder meer duidelijk. In feite betekende overgaan tot *air strikes* bovendien het opgeven van de *peace-keeping*-operatie.

Niet voor niets was Janvier in New York een ander beleid gaan bepleiten, dat (onder meer door verlaten van de oostelijke enclaves) een steviger optreden mogelijk moest maken. Omdat de politieke verhoudingen dat verhinderden, was hij in het kader van het nu onvermijdelijke 'doormodder-

scenario' in Zagreb tot een uiterst behoedzaam optreden genoopt.

Maar er is geen enkel document in het UNPROFOR/VN-circuit dat grond biedt voor een categorisch afwijzen zelfs maar van *air strikes*. *Close Air Support* was bovendien uitdrukkelijk wel een optie. Ook als men de wijsheid van sommige beslissingen van generaal Janvier rond de strijd om Srebrenica betwijfelt, kan moeilijk worden volgehouden dat hij handelde op grond van een deal als boven omschreven.

Geen harde bewijzen

Voor de variant van het verhaal als *mental deal*, dus zonder echte afspraak, valt hoewel hij nog ongrijpbaarder is, op het eerste gezicht iets meer te zeggen. De beide generaals zouden elkaar hebben doen voelen hoe de verhoudingen lagen en wat het daarbij horende gedrag behoorde te zijn.

Toch gelden bij nader beschouwen dezelfde bezwaren: er is geen enkel hard bewijs voor en het is in strijd met een aantal feiten en gebeurtenissen. Janvier handelde er niet naar en ook Mladić' gedrag past slecht bij zo'n 'overeenkomst'. Wat voor de fase van de gijzelaarscrisis min of meer vanzelf sprak was dat bij de aanval op Srebrenica zeker niet.

In dit licht moeten ook uitspraken van Milošević die zei van Chirac te hebben begrepen dat er geen *air strikes* meer zouden komen, als onwaarschijnlijk terzijde worden gelegd. De komst van de nieuwe Franse president markeerde juist een hardere toon van Frankrijk. Als Janvier zich in dezen al door Franse autoriteiten liet sturen, wat niet uitgesloten behoeft te worden, dan zal hij bij Chirac toch geen inspiratie hebben gevonden voor een geheime overeenkomst die in feite Mladić de vrije hand liet.

Hoe fataal het UNPROFOR/VN-beleid voor Srebrenica ook uitpakte, het laat zich heel goed uit de lastige eigen positie verklaren.

7.

Het luchtwapen

Ten tijde van de aanwezigheid van Dutchbat in de enclave Srebrenica bestond de verwachting dat indien nodig het luchtwapen 'robuust' zou worden ingezet. Vanaf het begin, nog in de fase van de besluitvorming, was dit voor de politieke en militaire verantwoordelijken een belangrijk argument geweest. Als het mis zou gaan, dan was er altijd nog het luchtwapen dat voor de eigen troepen bescherming kon bieden.

Tot het einde toe bleef bij velen dit vertrouwen in het luchtwapen als *ultimum remedium* bestaan.

Van het begin af aan was dat echter ook een overschatting geweest van wat het luchtwapen vermocht en vooral van de bereidheid dit wapen in te zetten.

De inzet ervan was geen zuiver militaire afweging, maar werd mede bepaald door politieke overwegingen. En de omstandigheden in Oost-Bosnië maakten het er niet beter op. Daarop was door sommigen ook wel gewezen. De pressie die nodig was geweest om Boutros-Ghali bij zijn bezoek aan Den Haag begin 1994 tot een harde uitspraak hierover te verleiden, had een signaal kunnen zijn. Maar dat drong tot lang niet iedereen door.

Integendeel: in de maanden voor zijn aftreden als minister-president van Nederland in 1994 stelde Lubbers bij een bezoek aan de luchtmachtbasis in Villafranca (Italië) tevreden vast hoe vertrouwenwekkend het er allemaal uitzag.

Nu waren er inderdaad afspraken tussen de VN en de NAVO over de eventuele inzet van het luchtwapen en kon van een indrukwekkende hoeveelheid militaire vliegtuigen worden gesproken. Toch waren er allerlei problemen, en die waren in de loop van de tijd niet minder geworden.

Bureaucratische procedures

Een van de problemen was de ingewikkelde procedure voor inzet van het luchtwapen. Nog afgezien van het bureaucratische karakter van de aanvraagprocedure in UNPROFOR met vele schijven waarlangs zo'n aanvraag moest lopen, compliceerde de zogeheten dubbele sleutel de zaak. VN en NAVO moesten beide instemmen. Dat zou geen probleem zijn geweest als er eenheid van visie was geweest. Maar dat was niet het geval.

De VN was zeer terughoudend bij de inzet van het luchtwapen omdat men wilde vasthouden aan de onpartijdigheid in het conflict en aan de voortzetting van de humanitaire hulp in het kader van het mandaat gericht op *peacekeeping*. *Air strikes* zouden in feite de bodem wegslaan onder de missie als *peacekeeping*.

Ook de veiligheid van de VN-troepen op de grond woog zwaar. De NAVO richtte zich, onder Amerikaanse druk, meer op een type optreden dat bij *peace enforcement* paste. Het belang van de geloofwaardigheid van de organisatie en de aandacht voor de veiligheid van de vliegers sloten daarbij aan.

De NAVO was daarom in de praktijk veel minder terughoudend dan de VN met de inzet van het luchtwapen.

Eind mei/begin juni 1995 werd het luchtwapen nog een stuk botter dan het al was als gevolg van de gijzelaarscrisis na *air strikes* op Pale en van het neerschieten door de Bosnisch-Servische luchtafweer van een Amerikaans vliegtuig. De gijzelaarscrisis deed de twijfel aan het nut van offensieve *air strikes* in een *peacekeeping*-operatie vooral aan de top van de VN-organisatie toenemen.

Boutros-Ghali en Janvier bepleitten in een bijeenkomst van de Veiligheidsraad zelfs een plan om uit de oostelijke enclaves terug te trekken.

De kwetsbaarheid van UNPROFOR zou erdoor verminderen en krachtig optreden tegen de Bosnische Serven zou juist mogelijk worden. In de politieke verhoudingen in de Veiligheidsraad was dat echter onhaalbaar.

Hier weerspiegelde zich het dilemma dat de VN weliswaar in een onhoudbare toestand was komen te verkeren, maar zich ook niet kon permitteren de enclaves te verlaten.

Het neerschieten van een Amerikaanse F-16 deed bij de NAVO de wens toenemen het Bosnisch-Servische luchtafweersysteem door middel van *air strikes* uit te schakelen. De angst de onpartijdigheid te verliezen bracht de VN ertoe hieraan niet te willen meewerken. Wel werden vervolgens allerlei maatregelen getroffen om de veiligheid van de vliegers te waarborgen, die de luchtoperaties verder compliceerden: geen vliegtuigen voor luchtsteun meer zonder begeleiding door andere toestellen ter onderdrukking van luchtafweer.

Bij acties waren sindsdien dus veel meer vliegtuigen betrokken. Mede daardoor nam de reactietijd die nodig was toe en was niet langer de volle 24 uur van de dag luchtsteun beschikbaar.

In feite waren *air strikes*, voordien al niet waarschijnlijk, sindsdien uitgesloten. De *Rules of Engagement* schreven voor *Close Air Support* (CAS), die uitdrukkelijk wel mogelijk bleef, zeer beperkende voorwaarden voor. Uitsluitend als de eigen troepen aangevallen werden was CAS toegestaan. Een *smoking gun* was zoals gezegd nodig.

Maar door de omslachtige procedure kwam de reactie meestal te laat om adequaat te zijn. Zo waren in feite alle betrokkenen steeds in dubio of luchtsteun nu wel of niet aangevraagd of toegestaan moest worden.

Verschillende aanvragen voor luchtsteun

Ook de commandant van Dutchbat, die een aantal malen om luchtsteun

vroeg, kende in het begin twijfel over de opportuniteit ervan. Uit vrees voor represailles zag hij liever massale *air strikes* om alle VRS-geschut rond de enclave in één klap uit te schakelen. Maar de bevoegdheid die aan te vragen had hij niet. Hoe dan ook, het kwam tijdens de aanval op Srebrenica maar éénmaal tot een zeer beperkte luchtactie, op een laat moment (11 juli) en zonder effect.

Dutchbat en *Bosnië Herzegovina Command* in Sarajevo deden verscheidene aanvragen of maakten deze gereed. Zij bereikten Janvier niet eerder dan op de avond van 10 juli. Akashi had Janvier toen reeds gemachtigd een aanvraag toe te staan. Maar de generaal verkoos, hoewel zijn staf in meerderheid anders adviseerde, dat niet te doen omdat hij vreesde dat de invallende duisternis een doelgerichte actie zou verhinderen.

Eerdere aanvragen van Dutchbat hield Sarajevo aan omdat zij procedureel niet juist waren, niet aan de voorwaarden voor het toestaan van luchtsteun zouden voldoen, of om de onderhandelingen van Bildt niet te hinderen. Daar staat tegenover dat Sarajevo op 9 juli zelf het initiatief tot aanvragen voor luchtsteun nam zonder dat daar een aanvraag van Dutchbat aan ten grondslag lag. Tot behandeling ervan in Zagreb kwam het echter niet.

Bij Dutchbat en bij de *Sector North East* in Tuzla was de verwachting dat er in de ochtend van 11 juli massale luchtaanvallen zouden komen. Dit was een misvatting als gevolg van een combinatie van factoren: onbekendheid met bovengenoemde omstandigheden, die *air strikes* uitsloten omdat die de *peacekeeping*-operatie zouden ondergraven; gebrekkige kennis van procedures; de genoemde aantallen vliegtuigen die zouden verschijnen (veel inderdaad, ook al ging het om *Close Air Support*); en de ingediende brede en veelzijdige doelenlijst.

Deze verwachting was zo sterk dat Karremans de Moslim-leiders in de

enclave met nadruk op de hoogte stellen en erop wees dat het zaak was niet zelf op kwetsbare plaatsen te zijn. Het was een factor die bijdroeg aan de beslissing van de Moslim-leiders zelf verder geen weerstand te bieden, maar een uitbraakpoging naar Tuzla te doen.

Beslissingsbevoegdheid

De beslissingen inzake het luchtwapen werden in de UNPROFOR-lijn genomen, met Akashi en Janvier aan de top. De Haagse autoriteiten hadden geen formele rol in die *chain of command*.

Wel werd vanuit Den Haag (DCBC en KL Crisisstaf) nauwlettend gevolgd wat er gebeurde, juist in deze spannende dagen en uren. Er was ook veel telefonisch contact met de Nederlandse officieren bij de diverse staven van UNPROFOR (Zagreb, Sarajevo en Tuzla) en soms met Dutchbat. Maar de discussies in Den Haag waren niet gericht op beïnvloeding van de UNPROFOR-beslissingen.

Slechts eenmaal werd een poging daartoe ondernomen, en wel op een cruciaal moment. Op 11 juli kwam men in Den Haag tot de conclusie dat de tweede voor die dag geplande luchtsteunactie – met als doel de vrs te stoppen – de vluchtelingen rond de compound in Potočari en de gegijzelde Nederlandse Dutchbatters in gevaar zou kunnen brengen. Vandaar dat men die luchtsteun wilde doen afblazen. Dit verzoek van Voorhoeve bij Akashi was achteraf gezien overbodig. Het besluit om verder uit de lucht geen actie meer te ondernemen, was al genomen toen het verzoek van Voorhoeve Zagreb bereikte.

De vluchten van de reeds boven de enclave aanwezige NAVO-vliegtuigen werden echter niet opgeschort. Zij bleven in de lucht en er kwam ook geen verbod van verdere missies. De Nederlandse interventie leverde dus niets op. Wel heeft Akashi dit verzoek van Voorhoeve gebruikt om te zeggen

dat hij geen andere keus had dan hier op in te gaan. Zo hoefde hij niet te zeggen dat de VN zelf de luchtsteun had afgeblazen en geen verdere actie had gepland. Het bracht een politiek getinte woordenstrijd teweeg.

Ook tussen de NAVO-bevelhebbers enerzijds en Akashi en Janvier anderzijds vielen verwijten. De NAVO was van mening dat te laat en te weinig luchtsteun was aangevraagd. De VN stelde zich op het standpunt dat een en ander volgens het boekje was verlopen.

Te hoge verwachtingen

Hoe dan ook, het zeker oorspronkelijk zo vaste vertrouwen in het luchtwapen werd ten tijde van de kortstondige strijd om Srebrenica volkomen beschaamd. Dat lag aan te hoge verwachtingen, maar ook aan de omstandigheid dat de Veiligheidsraad de voorstellen om uit de onmogelijke positie van UNPROFOR in de oostelijke enclaves te komen, had afgewezen zonder een alternatieve uitweg uit de moeilijkheden te bieden.

In die omstandigheden zagen de hoogste verantwoordelijken geen andere mogelijkheid dan uiterste terughoudendheid in het gebruik van het luchtwapen. Daarmee vermorzelden zij definitief de illusies over luchtaanvallen waaraan de commandant van Dutchbat zich in zijn benarde situatie had vastgeklampt. De enclave was een gemakkelijke prooi voor de vrs.

8.

Rol van de Inlichtingendiensten

De aanval van het Bosnisch-Servische leger op Srebrenica begin juli 1995 kwam voor alle andere betrokken partijen volkomen onverwacht. Ook de inlichtingendiensten hadden er geen enkele informatie over verworven. Om dat te verklaren is het nodig nader te kijken naar de rol die

intelligence speelde in de oorlog in Bosnië.

In de Verenigde Naties domineert een principiële negatieve houding jegens *intelligence*. De organisatie wil niet actief betrokken zijn bij inlichtingenvergaring.

Dat maakt de (vredes)missies, die als gevolg van de vaak zeer complexe situaties waarin zij moeten opereren juist veel behoefte hebben aan inlichtingen over de intenties van de strijdende partijen, geheel afhankelijk van wat lidstaten willen aanleveren. Dat gold dus ook voor UNPROFOR en de in dat kader opererende troepen.

Amerikanen domineren

Bij de aanvang van de (gewelddadige) conflicten in het voormalige Joegoslavië waren de posities in dat gebied van de meeste inlichtingendiensten zwak. Geleidelijk verbeterden die inlichtingenposities wel. Spoedig gaven de Amerikanen als de sterkste mogendheid in dit opzicht ook in deze regio de toon aan.

Weliswaar namen zij oorspronkelijk niet met grondtroepen deel aan de VN-missie in het voormalige Joegoslavië (altijd een bruikbaar motief voor verhoogde *intelligence*-activiteit) en kenden zij andere prioriteiten in de wereldpolitiek, maar tegelijk waren zij achter de schermen veel meer betrokken dan de officiële politiek zou doen vermoeden.

Zo waren juist de Amerikanen door middel van achtergrondsteun ('logistiek patronaat') zeer nauw betrokken bij geheime (en in het licht van het wapenembargo verboden) wapenleveranties aan de Kroaten en de Bosnische Moslims.

Deze leveranties geschieden via *Covert Operations*, veelal uitgevoerd door landen als Iran en Turkije: de zogenaamde 'Kroatische pijplijn' en de *Black Flights* op Tuzla.

Deze dubbelzinnige houding van de Verenigde Staten kan worden verklaard in het licht van de gecompliceerde internationale verhoudingen. Enerzijds werd in de Arabische wereld na de Golfoorlog van de Amerikanen verwacht dat zij nu de Moslims zouden steunen. Anderzijds wilden de Amerikanen niet in een openlijk conflict met de Europese staten inzake de Balkan komen. Op de achtergrond speelden ook de binnenlandse verhoudingen in de VS een rol. Media en Congres oefenden druk uit om de Moslims te steunen.

Verzamelde *intelligence* wordt meestal zeer terughoudend met anderen gedeeld en dat geldt in het bijzonder als er geen ruilverhouding bestaat. Dat maakte de positie van Nederland (Dutchbat) moeilijk. Voor de uitoefening van de taak in de enclave was een goede inlichtingenpositie belangrijk. Maar eigen *intelligence* was nauwelijks voorhanden.

Nederland was als klein land sowieso zwak op inlichtingen-gebied. De Militaire Inlichtingen Dienst (MID) was klein en intern in een stammenstrijd tussen de Centrale Organisatie en de diverse krijgsmachtdelen verwickeld.

De dienst was ook laat met de omschakeling van de aandacht voor de Oost-West verhoudingen naar de brandhaarden in de wereld in de jaren negentig (in dit geval Bosnië).

Desinteresse van de leiding

Bovendien was er bij de militaire, bestuurlijke en politieke leiding (met inbegrip van het parlement) geen interesse voor *intelligence* of zelfs een negatieve houding. Het duidelijkst bleek dat toen de Amerikanen, die moeite hadden in Oost-Bosnië een goede inlichtingenpositie op te bouwen, Nederland bij herhaling een verzoek c.q. aanbod deden dat de

Nederlandse positie aanzienlijk had kunnen versterken.

De CIA verzocht Nederland om een aantal zogenoemde *Comint*-koffertjes de enclave in te smokkelen.

In die koffertjes zat apparatuur verborgen om in de regio het communicatieverkeer via walkietalkies te onderscheppen. In ruil daarvoor boden de Amerikanen deling van verworven inlichtingen. Maar de top van de Koninklijke Landmacht wees dit verzoek of aanbod even zovele malen af met als argumenten dat het riskant was, in strijd met de VN-politiek en twijfelachtig in opbrengst.

Daarmee werd de MID en Dutchbat een mogelijkheid ontnomen om 'oren' en wellicht ook 'ogen' te verwerven in Srebrenica. Met name had het militaire communicatieverkeer van de VRS en de ABiH in en rond de enclave afgeluisterd kunnen worden. Vermoedelijk zou de CIA tevens bereid zijn geweest om ook foto's uit spionagesatellieten of -vliegtuigen af te staan (zoals de Canadezen die kregen).

Een betere informatiepositie zou een bijdrage tot betere protectie van Dutchbat zijn geweest en de MID zou de top van de landmacht en het ministerie beter hebben kunnen adviseren. Ook met eigen activiteiten was Nederland terughoudend. De middelen voor de MID waren gering en Dutchbat was niet zeer actief om door middel van *human intelligence* (inlichtingen verzamelen via menselijk bronnen) informatie te verzamelen. Dat gold in het bijzonder voor Dutchbat III, dat de contacten met de bevolking had geminimaliseerd. Ook werden de in de enclave aanwezige [Joint Commission Observers] JCO's van *Bosnia Herzegovina Command* door de bataljonsleiding in hun bewegingsvrijheid beperkt.

Het verbaast al met al niet dat Dutchbat (net als alle andere betrok-

ken instanties) volkomen verrast was door de aanval van de VRS op de enclave en in het bijzonder door het feit dat deze werd doorgezet tot en met de volledige verovering van Srebrenica.

Verrassingseffect

Dit verrassingseffect voor de hele internationale *intelligence*-wereld hing, behalve met de in algemene zin zwakke inlichtingenpositie van de VN, samen met het feit dat zo laat tot de aanval was besloten. Het besluit om door te stoten viel immers pas op 9 juli. Het is natuurlijk onmogelijk inlichtingen verzamelen over iets wat er nog niet is.

Vervolgens kan echter wel de vraag gesteld worden of niet op de mogelijkheid van een echte aanval op de enclave(s) geanticipeerd had kunnen worden op grond van algemene analyses van optreden en strategie van de VRS.

Dan valt op dat zo'n aanval niet in die analyses paste. Het was weliswaar duidelijk dat de Bosnische Serven op de oostelijke enclaves aasden, maar tegelijk werd vastgehouden aan de overtuiging dat ze toch niet zo ver zouden gaan om zich aan Srebrenica en de andere enclaves waar UNPROFOR-troepen lagen te 'vergrijpen' (ook wel als het 'gore-moed-scenario' aangeduid). De gedachte aan een echte veroveringsaanval werd zo als het ware geblokkeerd in de westerse percepties.

Toch blijft het op het eerste gezicht verwonderlijk dat de intenties van de VRS en de voorbereidende activiteiten voor de aanval zo onopgemerkt bleven. Hetzelfde geldt voor de late onderkenning van de massaeffecten na de val.

Ten minste uit *imagery intelligence* (satellietfoto's) moesten daar toch aanwijzingen voor zijn geweest. De capaciteiten van de meeste inlichtingendiensten op dit gebied moeten niet

overschat worden, maar het Amerikaanse instrumentarium heeft inderdaad het een en ander vastgelegd.

Het niet snel en adequaat informeren van de relevante instanties daarover heeft aanleiding gegeven tot veronderstellingen en beschuldigingen, in het bijzonder aan het adres van de Amerikanen, dat zij hier een wel zeer cynisch spel hebben gespeeld: wel kennis van zaken, maar erover zwijgen. Toch is er geen enkel bewijs voor de stelling dat men in Washington *real time* naar de executies zat te kijken, terwijl voor het late beschikbaar komen een goede verklaring is.

Om te beginnen kost het bij *intelligence* en in het bijzonder de inlichtingen die met technische hulpmiddelen worden verworven, altijd enige tijd voor de waarneming is verwerkt. De analyse en de formulering van het resultaat daarvan in de vorm van rapportage, meestal aan een beperkte kring van personen, kosten nu eenmaal tijd. Vervolgens is de prioriteitstelling van veel belang, gezien de enorme hoeveelheid materiaal ten opzichte van de beschikbare analysecapaciteit.

Lage prioriteit fotomateriaal

Srebrenica had een lage prioriteit in de Amerikaanse en de VN-perceptie. Ook binnen het kader van de oorlog in Bosnië ging de hoofdaandacht naar andere doelen, Sarajevo in de eerste plaats, en (eenmaal gealarmeerd) na de val van Srebrenica al snel naar de andere enclaves, die onder acute bedreiging stonden.

Het blijkt dat in beperkte mate wel luchtfoto's aanwezig waren. *Secretary of State* Madeleine Albright toonde in augustus in de Veiligheidsraad zulke foto's.

Maar pas toen de berichten over massa-executies steeds nadrukkelijker werden, is gericht naar dat fotomateriaal gezocht.

Het was eenvoudigweg ongeanalyseerd blijven liggen.

Ook bestaan er ABiH-*intercepts* van VRS-communicatieverkeer met duidelijke aanwijzingen dat op verholde wijze opdracht werd gegeven ABiH-soldaten te executeren of althans maatregelen daartoe te nemen. Ten tijde van deze gebeurtenissen kwam deze informatie niet beschikbaar. Bij het proces tegen generaal Krstić voor het Joegoslavië-Tribunaal in Den Haag in 2001 zijn deze *intercepts* als bewijs aanvaard.

Ook het NIOD heeft deze onderschepte berichten ontvangen en beoordeelt ze als betrouwbaar. Maar de bewering van de ABiH dat het hier om *real time intelligence* (informatie die ook op hetzelfde moment beschikbaar kwam) ging is onhoudbaar. Ten eerste is het bij de zeer beperkte analysecapaciteit van de ABiH ondenkbaar dat deze informatie (anders dan een incidenteel *lucky shot*) al zeer kort na onderschepping verwerkt en geanalyseerd was. Ten tweede wordt dan onbegrijpelijk waarom de ABiH van deze informatie geen gebruik maakte. Was er een beter middel mogelijk om de wereldopinie en de verantwoordelijke autoriteiten te alarmeren en zo wellicht een groot aantal Moslims van een wisse dood te redden?

Een collectief falen...

Kortom: bij de val van Srebrenica was zeker sprake van een collectieve *intelligence failure* in de zin dat er veel minder waarnemingen van de gebeurtenissen gedaan zijn dan technisch had gekund.

De wel gemaakte opnamen zijn bovendien onbewerkt blijven liggen. Doordat de besluitvorming zelf zo laat plaatsvond en ten dele een improviserend karakter had, was in dit specifieke geval de kans op adequate *intelligence* overigens sowieso gering.

Maar de gang van zaken is ook symp-

tomatisch voor de geringe aandacht voor *intelligence* in de VN en in Nederland (en voor de lage prioriteit van Srebrenica in het inlichtingenwerk, in het bijzonder bij de Amerikanen). Bij een systematische stevige inspanning op het terrein van de inlichtingenvergaring zou Dutchbat in ieder geval in een veel betere inlichtingenpositie hebben verkeerdd.

Het zou dan wellicht ook mogelijk zijn geweest een beter inzicht te verwerven in de relatieve waarde van de vele alarmerende verhalen en waarschuwingen over wat er allemaal te gebeuren stond (het *Cry Wolf*-mechanisme).

Nu die mogelijkheid ontbrak was het effect dat aan zulk soort geruchten en waarschuwingen, omdat er veelal niets gebeurde, in feite helemaal geen aandacht meer werd besteed.

9.

De medische dienst van Dutchbat

De medische diensten nemen in de krijgsmacht altijd een bijzondere positie in. Er bestaat een ingebouwde en onvermijdelijke spanning tussen het militair wenselijke en noodzakelijke enerzijds en de toepassing van de medische ethiek anderzijds. De medische diensten onttrekken zich door de aard van hun werk ook in veel opzichten aan het gewone militair bedrijf. Artsen en specialisten hebben vaak hogere rangen dan diegenen aan wie zij formeel in de organisatie ondergeschikt zijn. Dat gold ook voor Dutchbat.

Door de moeilijke situatie waarin Dutchbat terecht kwam (ook voor de medici leverde de manipulatie met konvooien door de VRS problemen op) werden deze spanningen manifest en hebben zich conflicten en incidenten voorgedaan, die later veel aandacht hebben getrokken.

Zolang er geen bijzondere moeilijkheden met de voorraden waren speel-

de de medische dienst van Dutchbat in allerlei opzichten een aanvullende rol in de humanitaire hulpverlening in de enclave. In de enclave was *Médecins sans Frontières* actief en verleenden de Nederlandse artsen hulp onder auspiciën van die organisatie (onder meer in de vorm van assistentie in het lokale ziekenhuis).

De wenselijkheid van zulke bijdragen aan de humanitaire hulpverlening door Dutchbat in het algemeen en de medische dienst in het bijzonder werd vooral bij de Nederlandse politieke en militaire autoriteiten gewaardeerd. Er was wel een spanning met de regels van de VN, die eigenlijk niet meer toe-

stonden dan hulp in acute noodsituaties.

Voorzover die regels al bekend waren trok Dutchbat zich daar oorspronkelijk niet veel van aan. Wanneer in de VN-lijn moeilijk werd gedaan over de bestellingen van medicijnen en verbandmiddelen, betrof men de voorraden rechtstreeks uit Nederland.

Conflicten & incidenten

Pas toen onder Dutchbat III de bevoorrading zodanig stokte dat de vraag rees of er nog wel voldoende voorraden overbleven voor eventuele

behandeling van eigen mensen, werden de problemen acuut. Dat gebeurde in een situatie waarin zich ook enkele andere moeilijke kwesties voordeden. Zeker in de dagen van de aanval op de enclave cumuleerde dat en het leidde tot de bedoelde conflicten en incidenten.

Zo was MSF in conflict geraakt met het burgerlijk bestuur van de enclave over het lokale personeel in dienst van deze organisatie. De *Opština* wilde namelijk bepalen wie voor deze organisatie mocht werken. MSF wilde zelf die zeggenschap houden en schortte de hulp op. De medische dienst van Dutchbat sloot zich daarbij aan. Door de lokale autoriteiten werd dat niet in dank afgenomen, terwijl de bevolking zich in de steek gelaten voelde.

Verder kregen de ingebouwde spanningen een pendant in persoonlijke tegenstellingen tussen de leiding van Dutchbat en enkele van de artsen. Daarvoor werd geen goede oplossing gevonden.

Aflossing

Voorts waren er problemen rond de aflossing van het chirurgisch team dat (anders dan Dutchbat als geheel) met een roulatieschema van drie maanden werkte. De nieuwe ploeg (KHO 6) had langdurig de enclave niet in gekund en toen men begin juli 1995 eindelijk binnen was kon de oude ploeg (KHO 5) er niet uit. Dat leidde ertoe dat er ten tijde van de aanval twee chirurgische teams waren.

De onervaren nieuwe ploeg had formeel overgenomen, maar de andere was er nog.

Tussen de betreffende artsen bestonden verschillen van opvatting over hoe in de gegeven omstandigheden te werken, juist in verband met de medisch-ethische vragen.

KHO 6 had striktere opvattingen over hulp aan derden dan KHO 5. De diverse spanningen vermeng-

De compound in Potočari, circa 1995 (Bron: IMG/KL)

den zich op onoverzichtelijke wijze met elkaar in een situatie waarin toch al chaos heerste of dreigde.

Aanvoer van medicijnen

De problemen met de aanvoer van medicijnen hadden in combinatie met een langdurige *intensive care*-behandeling van een ernstig zieke vrouw (die uiteindelijk toch zou overlijden) die een zware aanslag deed op de voorraden, geleid tot het aanleggen van een zogeheten 'ijzeren voorraad'. Deze mocht niet worden aangesproken anders dan voor de behandeling van eventuele gewonden uit de eigen eenheid.

Dat legde dus een grote beperking op aan de hulp aan de bevolking, die toen het spannend werd tijdens de aanval geminimaliseerd was, ook al was niet iedereen het daarmee eens en handelden sommigen ook wel eigenmachtig zoals zij meenden dat het moest. De dood van soldaat Van Renssen illustreert dat het hier niet om een volstrekt denkbeeldige zaak ging.

Toen er uiteindelijk bij Dutchbat verder geen slachtoffers bleken te zijn gevallen, werd in de dagen na de val weer ruimhartiger hulp verleend. Het feit dat in de tussentijd een zwaargewonde vrouw (volgens sommigen al stervende), die tegen de regels naar de compound in Potočari was gebracht, was geweigerd, werd in dat licht als extra wrang aan gevoeld. De prangende vraag was of hier wel aan de elementaire beginselen van de medische ethiek voldaan was.

Beperkte verslaglegging

De verslaglegging van al deze zaken was gedurende de eerste tijd na de val en na het vertrek van Dutchbat zeer beperkt. Daardoor kon ook de informatieverstrekking aan de hogere niveaus niet goed zijn en dat bemoeilijkte vervolgens een adequate opening van zaken toen daar behoefte aan was.

Omdat een en ander sommigen zeer hoog zat, de irritaties opliepen en ook

het debriefingsrapport geen bevredigende behandeling leverde, zochten enkele betrokkenen de publiciteit. Daarmee kwam het zoeken naar wat er gebeurd was in een stroomversnelling en werden de oordelen publiekelijk geveld in de sfeer van algemene ontevredenheid over het beleid van Defensie en de landmacht.

Na deze publicitaire slag met politieke lading volgden nog onderzoekingen in de medische sfeer, eerst door de Inspecteur van de Militair Geneeskundige Dienst en daarna door de Inspectie voor de Volksgezondheid. Hierin kregen de medisch-ethische aspecten van het handelen van individuen de hoofdaandacht.

Beide inspecties billijkten het besluit om geen humanitaire hulp meer te verlenen en prioriteit te geven aan het zekerstellen van de geneeskundige zorg voor het eigen personeel, ook al waren verschillen van inzicht mogelijk over de vraag wat de medische ethiek hier nu precies van militaire artsen vroeg. Daarmee kregen de persoonlijke tegenstellingen als oorzaak van de incidenten impliciet meer accent.

Terugblikkend zijn vooral twee waarnemingen van belang. Ten eerste dat deze persoonlijk getinte conflicten de aandacht nogal hebben weggetrokken van al wat vanuit Dutchbat aan humanitaire medische hulp werd verschaft boven wat de VN als leidraad hanteert, en van de grote problemen waarvoor Dutchbat ook in dit opzicht door het optreden van de VRS werd gesteld.

Ten tweede is opmerkelijk hoe weinig de betrokkenen (medici en anderen in de landmacht, in het bijzonder de bataljonsleiding) kennelijk over deze medisch-ethische vraagstukken in een militaire context hadden nagedacht en hoe slecht zij waren voorbereid.

Want nieuw was de kern van deze problematiek toch niet.

10.

De massamoord

Het tragische, absolute dieptepunt van de in dit rapport beschreven gebeurtenissen was de massamoord op duizenden Moslim-mannen door Bosnisch-Servische eenheden. Het grootste deel van de vermoorde mannen behoorde tot de grote groep Moslims die in de nacht van 11 op 12 juli 1995 vanuit Srebrenica poogde uit te breken naar Tuzla. Het initiatief daartoe was ontstaan in de 28e divisie van de ABiH. Andere mannen, vooral uit de weerbare leeftijdsgroep (en een zeer beperkt aantal vrouwen), sloten zich daarbij aan. Zij konden met recht vrezen gevaar te lopen van de zijde van de overwinende Bosnische Serven.

De 28ste Divisie worstelde sinds het vertrek van Orić in april met grote problemen: gebrek aan leiderschap, weinig cohesie, onderlinge tegenstellingen, slecht moreel. Ook tijdens de tocht zou zich dat wreken. Het besluit uit te breken en dus van verdere weerstand af te zien, werd geheel buiten de VN en UNPROFOR om genomen. Het was ook tegen de zin van het 2e Korps van de ABiH in Tuzla.

Het is waarschijnlijk dat de aankondiging van Karremans in de nacht ervoor, dat er grootscheepse luchtaanvallen zouden volgen en dat het daarom verstandig was in het bijzonder in het zuiden uit de buurt van potentiële doelen te blijven, invloed uitoefende bij het afzien van verdere gevechten tegen de VRS.

Maar met het besluit zelf de enclave te verlaten, de organisatie en het verloop ervan had Dutchbat niets van doen. Dutchbat hoorde er ook pas van toen de colonne al op weg was. De tocht en de massa-executies die zouden volgen, speelden zich buiten hun gezichtsveld af.

De kernachtige samenvatting dat de Moslims 'onder de ogen van Dutchbat' werden vermoord

is dus voor deze massamoord onjuist.

Het lijkt geen twijfel dat de massa-executies zijn uitgevoerd door Bosnisch-Servische eenheden. Evenmin dat dit georganiseerd gebeurde. De hypothese dat het geheel om een spontane en uit de hand gelopen wraakactie zou zijn gegaan, houdt geen stand. Daarvoor is de schaal waarop werd vermoord te groot. Slechts bepaalde moordpartijen van geringer omvang kunnen wél als zodanig worden beschouwd.

De vraag hoe de besluitvorming precies is geweest en bij wie met welk motief het initiatief heeft gelegen, is helaas niet helemaal sluitend te beantwoorden. Maar het is wel mogelijk een plausibele reconstructie op hoofdlijnen te geven.

Reconstructie van de besluitvorming

Het is niet waarschijnlijk dat de massamoorden in deze specifieke vorm en omvang ruim tevoren zijn beraamd.

Dat was bij alle gruwelijkheden en gewelddadigheid in de oorlogen in het voormalig Joegoslavië ook niet het gebruikelijke patroon. In de orders voor de verovering van de enclave werd juist gewezen op de noodzaak van handhaving van de wetten en gebruiken van de oorlog. Dat is wellicht als een met een forse korrel zout te nemen plichtmatige opmerking te beschouwen, maar wijst toch niet op reeds beraamde massa-executies.

Plausibeler is dat aan Bosnisch-Servische zijde werd gerekend op een overgave van de ABiH-militairen en een deportatie (evacuatie zou men zelf vermoedelijk zeggen) van de bevolking uit de enclave na 'screening op oorlogsmisdadigers' en afvoer van de militairen naar kampen voor krijgsgevangenen. Het besluit tot massa-executies, waarvoor geen

geschreven bevel is gevonden, werd hoogstwaarschijnlijk genomen na 11 juli, toen duidelijk werd dat de uitbraak onder leiding van de 28e divisie de afhandeling van zaken zoals voorzien onmogelijk maakte.

Etnisch 'zuiveren'

Op de achtergrond speelde als motief zeker de krachtige wil het gebied voor de Bosnische Serven te reserveren en dus van Moslims te 'zuiveren'. Herhaaldelijk was al gebleken dat bij zulke acties moordpartijen niet werden geschuwd, zij het dat deze schaal zeer uitzonderlijk was. Haatgevoelens, die in deze oorlogstijd zo waren aangewakkerd, waren eveneens van belang.

Mladić' triomferende toespraak, waarin hij Srebrenica als geschenk aan het Servische volk teruggaf na de vele vernederingen die het in de loop der eeuwen door de 'Turken' had moeten ondergaan, onderstreepte die haatgevoelens nog eens.

Wraak

Meer specifiek voor Srebrenica kan daaraan het motief van wraak worden toegevoegd. Wraak niet alleen voor wat er in een verder verleden had plaatsgevonden. Maar ook wraak voor de gebeurtenissen in Oost-Bosnië (niet het minst in Srebrenica) in de eerste fase van de oorlog in 1992 en 1993, toen veel bloed was gevloeid, en voor de gewelddadige uitvallen van de ABiH uit de enclave sindsdien tot zeer recent in het voorjaar van 1995. Niet toevallig werden na de val voormalige Servische bewoners van Srebrenica en omgeving gesignaleerd op zoek naar bepaalde individuen met wie zij kennelijk iets wilden verrekenen.

Bovenop deze motieven van etnische zuivering, haat en wraak werd de VRS in de situatie van 12 en 13 juli geconfronteerd met de uitbraak van de 28e divisie. Dat was voor de VRS een volledige verrassing, die heel slecht uitkwam en grote irritatie wekte.

Het kan als de uiteraard onbedoelde en niet voorziene trigger tot de massamoord worden beschouwd. Mladić

had net de verovering van Srebrenica als voltooid geproclameerd en bekend gemaakt dat nu de aanval op Žepa kon worden ingezet. Daarbij was die uitbraak zeer hinderlijk. Opeens was er de noodzaak ook ten noorden van Srebrenica het gevecht aan te gaan, en het probleem van de (krijgs)gevangenen werd er ernstig door gecompliceerd.

Zo leidde een cumulatie van motieven en problemen tot het besluit de Moslim-mannen zonder meer uit de weg te ruimen door hen te vermoorden.

Dat kon onmogelijk zonder organisatie. Niet lang van tevoren gepland, maar deels improviserend als uitweg uit een 'probleem'.

Veel wijst erop dat het om een centraal gegeven bevel is gegaan, waarna eerst speciale troepen zijn ingezet, maar vervolgens ook reguliere VRS-eenheden, vooral van het Drina-korps, op sleeptouw zijn genomen bij de afrekening met de mannen uit Srebrenica.

Een eenvoudige prooi

Militair gezien was de colonne, die langzaam door een lastig gebied vol mijnen door de bossen trok, een eenvoudige prooi voor de oppermachtige Bosnische Serven.

Dit temeer omdat de moeizame onderlinge communicatie in de zeer langgerekte colonne grotendeels via gemakkelijk af te luisteren radioverbindingen verliep.

Snel en doeltreffend werd de colonne gelokaliseerd en beschoten. Vooral bij het oversteken van wegen, waarbij het in een aantal gevallen tot gevechtshandelingen van beide zijden kwam, vielen veel slachtoffers. Van de militairen onder die slachtoffers zou in zekere zin gezegd kunnen wor-

den dat zij sneuvelden in de oorlog die gaande was.

Dat gold in ieder geval niet voor het lot van de vele gevangenen, militairen zowel als burgers. Juist bij het nemen van gevangenen en bij hun verdere behandeling raakten aan Bosnisch-Servische kant alle remmen los.

Hartverscheurende taferelen speelden zich af. Op bepaalde plaatsen, bijvoorbeeld in Kravica en de Dom Kultura in Pilica, werden de Moslims op beestachtige wijze afgeslacht. In deze acties werden ook de mannen betrokken die in Potočari bij de afvoer van de bevolking naar Tuzla van de vrouwen waren gescheiden. De eerder gememoreerde trieste balans was ten minste 7500 vermiste Moslims uit Srebrenica, van wie omstreeks 6000 bij de massa-executies omkwamen.

Dat aan Bosnisch-Servische zijde in dit stadium massamoord de bedoeling was, is ook duidelijk doordat na de gevangenneming

- geen maatregelen werden genomen om na te gaan of zich onder hen 'oorlogsmisdadigers' bevonden,
- geen voorbereidingen werden getroffen om kampen voor krijgsgevangenen in te richten of krijgsgevangenen uit te wisselen,
- er geen eten en drinken werd georganiseerd,
- identiteitsbewijzen werden vernietigd, en
- geen onderscheid werd gemaakt tussen combattanten en non-combattanten.

Logistieke problemen verhinderden dat de gevangenen snel naar de soms wat verder weg gelegen executieplaatsen werden vervoerd. Juist dit feit dat de mannen niet direct bij de gevangenneming werden vermoord, maar naar speciale executieplaatsen werden vervoerd is een duidelijke aanwijzing voor opzet. Het lijden van de gevangenen werd er, bij ontbreken

van voedsel en drinken, door ver-groot. Pas na de voltooiing van de deportatie van de vrouwen en kinderen uit Potočari kwamen meer transportmiddelen beschikbaar.

Pogingen tot verhuilen

Ook in Bosnisch-Servische kring werd na verloop van tijd ingezien dat het hier om een excessieve uitbarsting van geweld was gegaan, blijkens de pogingen die later werden gedaan om (de schaal van) het moorden te verhuilen.

Lijken werden weer opgegraven en op meer afgelegen plaatsen opnieuw begraven.

Dat ontging het spiedend oog van satellieten en verkenningsvliegtuigen ditmaal niet.

Tijdens de dagen van de massa-executies zelf was overigens het onbeschermde gebruik van radioverbindingen (in de dagen voor de aanval op Srebrenica juist zo zorgvuldig vermeden) aan Bosnisch-Servische zijde oorzaak dat de *intercepts* daarvan in het Internationale Joegoslavië-Tribunaal gebruikt konden worden als bewijs.

De vroegste berichten kwamen overigens van diegenen, die door onzorgvuldigheden in de uitvoering aan de dood ontsnapten. Zij konden van hun gruwelijke ervaringen en de massaslachting getuigen.

Verantwoordelijkheid

Bij het ontbreken van een schriftelijk bevel en onderling tegenstrijdige verklaringen (of zwijgzaamheid) bij de voornaamste politieke en militaire autoriteiten is de verantwoordelijkheid van het besluit tot massamoord niet exact vast te stellen. Maar het is niet moeilijk de groep van meest betrokkenen aan te wijzen.

Alles wijst op een centraal besluit door de Generale Staf van de VRS.

Voor politieke of militaire afstemming met Belgrado zijn geen aanwijzingen en dat is voor deze massamoord ook niet erg waarschijnlijk.

Moeilijker is de vraag naar de afstemming met de politieke top in Pale. Karadžić was als opperbevelhebber degene die formeel de opdracht gaf Srebrenica en Žepa nadrukkelijk van elkaar te scheiden. Ook aan de inname van de hele enclave gaf hij zijn fiat. Of hij bij de daarop volgende gebeurtenissen betrokken was is onduidelijk. De slechte verhouding die hij met Mladić had wijst evenwel niet op een intensieve communicatie.

Mladić c.s.

Hoe dan ook lag het zwaartepunt in militaire kring, en daarbij was de centrale rol van Mladić onmiskenbaar en niet aan twijfel onderhevig. Hij was dominant aanwezig in deze dagen en had duidelijk de leiding. Dat neemt de (mede)verantwoordelijkheid van anderen in leidende posities in het Drina-korps en in de speciale troepen niet weg. De commandanten van het Drina-korps, Krstić en Živanović, trachtten de verantwoordelijkheid op elkaar af te schuiven.

Maar dat was niet goed mogelijk, net zomin als de verantwoordelijkheid ontkend kan worden van de commandant van de Bratunac Brigade, Blagojević, de commandant en de plaatsvervangend commandant van de Zvornik Brigade, Pandurević en Obrenović, en de stafofficier operaties van deze brigade, Jokić.

Hetzelfde geldt voor de groep van vertrouwelingen die Mladić om zich heen had verzameld: de plaatsvervangend chef-staf voor inlichtingen en veiligheid van de Generale Staf, Tolimir, het hoofd van de veiligheidsdienst van die staf, Beara, het hoofd van de veiligheidsdienst van het Drina-korps, Popović, en de commandant van de Militaire Politie in de Generale Staf, Keserović.

Een Bosnisch-Servische bron karakteriseerde hen als een groep moordenaars rond de paranoïde Mladić, die hem volgden als trouwe honden.

Medische hulp door kl-militairen aan de poort van de compound in Potočari (Foto: R. van Bakel; bron: IMG/kl)

11.

Dutchbat's humanitaire taak

Terwijl zich ten noorden van Srebrenica – voor alle duidelijkheid nog eens: buiten het blikveld van Dutchbat – deze massamoord voltrok, was Dutchbat in Potočari met een eveneens zeer dramatische situatie geconfronteerd. De militaire taak was met de val in feite ten einde.

Er bleef nog een belangrijke humanitaire over. Weliswaar werd logischerwijze op allerlei niveaus de wenselijkheid en mogelijkheid overwogen om Dutchbat direct uit het gebied terug te (laten) trekken. De meningen daarover liepen aanvankelijk uiteen. Maar al betrekkelijk snel werd overal, zonder dat de bezorgdheid over het

lot van de blauwhelmen verminderde, ingezien dat er geen sprake kon zijn van vertrek zonder de bevolking van de enclave. Deze kon niet zonder meer aan de genade van de Bosnische Serven worden overgeleverd. Bezorgdheid over het lot van de vluchtelingen was evenzeer en volgens velen met meer reden op zijn plaats.

In feite waren de inwoners van de enclave nu allen vluchtelingen. Massaal begaven zij zich op 11 juli naar de compound van Dutchbat in Potočari. Ook die tocht was een verschrikking, als gevolg van beschietingen en de paniek die de nadering van de Bosnische Serven veroorzaakte.

Vervolgens verbleven enkele tienduizenden Moslims in afwachting van hun deportatie twee tot drie dagen in Potočari,

onder barre omstandigheden van chaos, grote hitte en gebrek aan voedsel en water.

De mannen werden deels al vóór het transport door de vrs uit de menigte gehaald. De overigen werden van hun familie gescheiden toen ze naar de bussen en vrachtwagens liepen, waarna ze apart werden afgevoerd naar de executieplaatsen. Sommigen werden al in Potočari vermoord.

In deze chaotische en stressvolle situatie, die in menig geval om improviserend handelen vroeg, hebben de Dutchbatters overwegend gedaan wat zij konden om de vluchtelingen een helpende hand te bieden. Natuurlijk waren er die onder die stress bezweken en tot inactiviteit en geestelijke afwezigheid vervielen of op andere wijze disfunctioneerden. Maar anderen werden diep geraakt door wat zij

zagen en vreesden, en traden handelend op, zowel tijdens de tocht naar Potočari als in en rondom de compound daar. De Dutchbatters van de *blocking positions* en van observatiepost OP-M maakten in feite deel uit van de vluchtelingenstroom.

Kritiek en waardering

Eventuele stereotiepe negatieve gevoelens over de lokale bevolking bleken in deze omstandigheden zulk helpend en troostend optreden niet in de weg te staan. Er zijn later, ook uit de kring van voormalige vluchtelingen, verwijten van lafheid en onverschilligheid aan het adres van Dutchbat geuit. Onder andere mogelijke gevallen van overrijden van vluchtelingen werden in dat perspectief gesteld.

Het is niet goed mogelijk precies vast te stellen op welke schaal zulke voorvallen zich hebben voorgedaan. Maar in ieder geval moeten zij steeds mede in het licht van de chaos en paniek op 11 juli worden gezien. Tekenend in dit verband is dat naast kritiek door vluchtelingen ook waardering is geuit voor persoonlijke blijken van medeleven en steun van Nederlandse soldaten.

In de enclave was de VRS oppermachtig. Commandant Mladić liet zich triomferend, intimiderend en bij tijd en wijle, vooral als er camera's waren, charmant en welwillend, enkele malen zien. Dit propagandaoffensief wekte bij veel Dutchbatters de indruk dat de VRS zich in het algemeen correct opstelde tegenover de bevolking. Maar buiten het oog van de camera's ging er vooral dreiging uit van het VRS-optreden. Ook die intimidatie en dreiging met geweld werden door Dutchbatters gezien.

Sommigen ondervonden het aan den lijve toen wapens en uitrusting werden geroofd. Duidelijk was ook dat er voormalige Servische bewoners van Srebrenica verschenen, die op zoek waren naar bepaalde individuen. On-

miskenbaar ging het hier om intentie tot wraak. Voorts liet de VRS weten de manlijke bevolking te willen 'screenen' op ABiH-militairen en vooral 'oorlogsmisdadigers'. Ook dat stond in het licht van een afrekening met gebeurtenissen in het verleden.

Dilemma's van de commandant

In en rond de compound gaf in de praktijk veelal plaatsvervangend bataljonscommandant Franken leiding en hakte knopen door. Dat paste bij de taakverdeling die commandant Karremans en Franken steeds hadden aangehouden. Karremans hield zich ook in deze dagen vooral bezig met de contacten met hogere echelons en Den Haag en vooral moest hij de 'onderhandelingen' met Mladić voeren. Franken kwam in zijn positie voor tal van uitermate ingewikkelde dilemma's te staan.

Van een bescherming van de vluchtelingen met behulp van wapens kon geen sprake zijn. Niet alleen de wanverhouding in militaire middelen tussen Dutchbat en de VRS verhinderde dat. Ook de aanwezigheid van een enorme opeengepakte massa vluchtelingen maakte effectief gewapend optreden onmogelijk.

In wezen was sprake van een gijzelingssituatie waarin elk gewelddadig verzet op een bloedbad zou zijn uitgelopen.

Er was geen twijfel waar de hoofdtaak lag. De afvoer van de bevolking stond bovenaan de agenda. Per saldo was dat de wens van alle partijen. De Bosnische Serven, met Mladić voorop, waren er zonder meer op uit Srebrenica en omgeving geheel van Moslims te ontdoen en het gebied zuiver Servisch te maken. Het in het openbaar gedane aanbod van een keuze, blijven of vertrekken, kan moeilijk als serieus worden opgevat.

Maar ook de vluchtelingen koester-

den vurig de wens om te vertrekken. Velen hadden al eerder weg gewild en nu was de drang zeer hevig. Toen er bussen verschenen, ontstond een run om zo snel mogelijk een plaats te veroveren. Dat was een van de redenen voor Dutchbat om hierbij regulerend op te treden.

Een andere was dat de vluchtelingen zo althans niet direct aan VRS-militairen waren overgeleverd.

Ook voor Dutchbat was duidelijk dat er voor de Moslims maar één keus was: vertrek.

Het was de vanzelfsprekende taak van Dutchbat daarop toezicht te houden en eraan mee te werken, ook al betekende dat assistentie bij etnische zuivering. Er traden daarbij wel verschillen in inzicht op over hoever Dutchbat daarin moest gaan.

De dilemma's van Franken hadden dan ook geen betrekking op de medewerking aan de afvoer van de bevolking als zodanig. Ook de voedselsituatie en de hygiënische omstandigheden dwongen daartoe. Er was nauwelijks meer voedsel voorradig en er was gerechtvaardigde vrees voor epidemische ziekten. Kortom: er dreigde een humanitaire ramp. Snelle evacuatie was urgent.

Franken heeft later gezegd dat hij het gevaar van ontsporingen echter wel degelijk onderkende. Hij heeft daar, zo legde hij uit, toen geen ruchtbaarheid aan gegeven, om te voorkomen dat er paniek zou uitbreken, die op een directe ramp zou uitlopen. Een massamoord kwam weliswaar ook bij hem niet op. Maar wel dat de VRS zich niet aan de regels zou houden en dat daar in het ergste geval – dat was in de oorlog in Bosnië eerder vertoond – ook doden bij zouden kunnen vallen. Vandaar dat hij bij allerlei beslissingen steeds mede in het oog hield of daardoor de evacuatie in gevaar zou kunnen komen of vertraagd zou worden.

Achtergronden

Dat is de achtergrond van zijn beslissing niet te proberen de scheiding van mannen en vrouwen te verhinderen, zonder dat Dutchbatters daar voorzover bekend actief aan deelnamen:

We accepteerden dat het lot van de mannen onzeker was en dat ze inderdaad onder de meest walgelijke omstandigheden terecht konden komen.

Overigens was in het licht van de wetten en gebruiken van de oorlog het apart nemen van de weerbare mannen om te zien of onder hen wellicht krijgsgevangenen te nemen militairen waren, niet ongevoel of verboden. Ook medewerking aan het opstellen van lijsten, wat vele doelen kon dienen, was niet ongebruikelijk om later te kunnen nagaan waar de betrokken individuen waren gebleven of om verkeer over de confrontatielijnen van de strijdende partijen mogelijk te maken. Ook andere later omstreden beslissingen van Franken kunnen gezien worden tegen deze achtergrond. Dit gold bijvoorbeeld de toelating tot de compound en het plaatsen op lijsten van lokaal personeel en hun familieleden. Vooral het lot van de familie Nuhanović kreeg later veel aandacht. Algemeen was bij UNPROFOR bekend hoe streng de controles van de VRS waren op verplaatsingen van personen en welk belang daarbij de benodigde schriftelijke toestemmingen hadden. Franken beschouwde het als een te groot risico dat de VRS bij de onvermijdelijk geachte inspectie op iemand zou stuiten die geen of twijfelachtige papieren bezat. Dat zou het lot van de anderen in gevaar kunnen brengen.

Hij weigerde daarom de broer van tolk Nuhanović op de lijst te zetten van personen die met Dutchbat mochten vertrekken. Diens vader mocht wel blijven, omdat hij als vertegenwoordiger van de vluchtelingen had deelgenomen aan een van de besprekingen van Karremans met Mladić

en op die grond recht had op een vrijgeleide. Hij verkoos echter bij zijn familie te blijven en is, naar later is gebleken, samen met zijn zoon gedood, terwijl ook zijn echtgenote is omgekomen.

In zeker één ander geval, dat van de elektricien Mustafić, is iemand niet op de lijst opgenomen die daar wel recht op had. Communicatiestoornissen binnen het bataljon leidden hier tot een fataal gevolg.

Risico's

Voor dit soort onmogelijke dilemma's boden de regels geen aanknopingspunten. Franken maakte afwegingen in de wetenschap dat er, wat hij ook deed, voor (delen van) de bevolking of individuen risico's aan verbonden waren. Bij andere beslissingen was dat evenzeer het geval. Hij koos wezenlijk voor het voorkomen van een humanitaire ramp, die allen zou treffen. Dat had verregaande consequenties voor de mannen onder de aanwezigheid, een duidelijke minderheid. Dat de consequentie massamoord was, wist hij niet en kon hij niet weten. Dat het erg kon worden wel.

Karremans werd ondertussen in de rol van UNPROFOR-onderhandelaar met Mladić gedwongen. Als commandant van de UNPROFOR-troepen in de enclave was hij in eerste aanleg ook de aangewezen persoon. Maar verder had in de rede gelegen dat UNPROFOR een afgezant van een hoger echelon en van gelijke rang naar Mladić had gestuurd. Dat is ook wel beproefd, maar Mladić wenste daar tijdens die eerste dagen op geen enkele wijze aan mee te werken. Op die hogere UNPROFOR-niveaus heeft men dit vervolgens niet met hardere middelen kunnen of willen afdwingen.

Nu werd Karremans degene op wie Mladić zijn beproefde intimidatietactiek kon loslaten. Met een combinatie van dreigementen en beloftes manipuleerde hij de Nederlandse commandant. De aanwezige camera's konden

daardoor beelden registreren die ten onrechte de suggestie wekten dat er een hartelijke samenwerking was tussen VRS en Dutchbat: Mladić en Karremans die gezamenlijk het glas hieven.

Karremans was door zijn feitelijke positie als 'verslagene' en door zijn rang bij voorbaat de zwakste partij. Hij bleek niet tegen Mladić opgewassen. In wezen ging het ook niet om onderhandelingen maar om een dictaat. De enclave diende te worden ontruimd. Mladić gaf daarbij de valse belofte dat Dutchbat zelf die ontruiming volgens een plan mocht uitvoeren.

Het meest gevoelige punt tijdens de onderhandelingen was de Bosnisch-Servische eis dat alle mannen in de weerbare leeftijd eerst zouden worden gescreend op oorlogsmisdaden voordat zij konden vertrekken. Karremans heeft hiertegen een zwak protest laten horen. Daarbij verkeerde hij (maar ook Franken) ook later lange tijd nog in de onjuiste veronderstelling dat veel mannen na de screening alsnog met de rest van de bevolking naar Tuzla zouden gaan en dat de overigen als krijgsgevangenen naar kampen werden afgevoerd.

Het is overigens onwaarschijnlijk dat een krachtiger protest iets bij Mladić, die in een overwinningsoes verkeerde, zou hebben uitgehaald. In strijd met de belofte begon de VRS op 12 juli zelf met de deportatie van de vluchtelingen. Dutchbats pogingen om deze konvooi te begeleiden en zo zicht te houden op wat er gebeurde, slaagden maar zeer ten dele. Karremans maakte wel duidelijk dat zijn bataljon pas zou vertrekken nadat de bevolking was afgevoerd.

Vermoedens

Behalve het schouwtoneel van een etnische zuivering is Potočari, zoals al kort aangeduid, ook de plaats geweest van een lokale wraakoefening. Het is uitermate lastig daar de

precieze omvang van te bepalen. Met een grote marge lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat tussen de 100 en 400 mannen in de naaste omgeving van Potočari zijn vermoord. Dat is aanzienlijk meer dan wat in juli 1995 op basis van meldingen door Dutchbat werd vermoed. Dat roept de vraag op waarom deze meldingen van Dutchbat over wat toch wel in de zeer directe nabijheid was gebeurd zo beperkt waren.

Een verklaring daarvoor is dat, enkele uitzonderingen daargelaten, de VRS en de met hen samenwerkende onge-regelde troepen geprobeerd hebben hun daden aan het zicht van de Dutchbatters, UNMO's en vertegenwoordigers van MSF te onttrekken. Vandaar ook dat veel Dutchbatters later hooguit spraken van vermoedens dat het 'goed mis' was.

Er bestaat echter de sterke indruk dat een aantal van hen wel degelijk meer dan vermoedens had. Dat dit later niet of nauwelijks door hen is gemeld, lijkt vooral verklaard te moeten worden uit de grote stress waaraan zij blootstonden. Dat leidde tot blikver-nauwing en verdringing en bij sommigen tot ernstige psychische klachten na terugkomst in Nederland. In sommige gevallen zal ook hebben meegespeeld dat de zorg over het eigen overleven van deze hel belang-rijker werd geacht dan het lot van de Moslim-mannen, die het Dutchbat zo moeilijk hadden gemaakt. Maar dat gold ook weer zeker niet algemeen.

Falende interne communicatie

Hoe dan ook, de interne communica-tie binnen het bataljon faalde op 12 en 13 juli, toen deze moorden op de uit de menigte gehaalde mannen werden gepleegd. In het algemeen was het in die chaotische dagen een probleem om te onderkennen wat er zich pre-cies afspeelde in en rond Potočari. Als gevolg daarvan heeft de bataljonslei-ding maar weinig vernomen van wat er feitelijk gebeurde, ook inzake schendingen van de mensenrechten.

Wat wel gemeld werd was overigens alarmerend genoeg: tot tweemaal toe waarneming van negen à tien lijken (waarbij onduidelijk bleef of het om één of twee groepsexecuties ging) en aanwijzingen dat bij verhoren in een huis nabij de compound mishandelin-gen plaatsvonden. Maar deze meldin-gen werden toch beschouwd als inci-denten en ook zo gerapporteerd aan de hogere echelons.

Zelfs al is dit falen van de interne humanitaire rapportage in zekere mate verklaarbaar, het roept de vraag op waarom de bataljonsleiding zelf niet actiever is geweest om zich ervan te vergewissen of het inderdaad slechts om incidenten ging.

In ieder geval Franken had immers sombere voorgevoelens. Kennelijk waren Karremans en hij gepreoccu-peerd met andere zaken.

Maar ook in de week na de evacuatie, toen er meer rust was, hebben zij niet gepoogd door een oproep of gerichte ondervraging gegevens over ernstige schendingen van de mensenrechten te verwerven. Ook Karremans en Fran-ken zelf hebben in gesprekken met het NIOD daarover achteraf verbazing getoond. Zij delen deze verantwoor-delijkheid overigens met de functio-narissen op de hogere niveaus. Deze konden bovendien al snel beschikken over andere informatie dan in de encla-ve aanwezig was. Vooral uit Tuzla kwamen verontrustende berichten.

12.

De bataljonsleiding

Bij een nadere beschouwing over de bataljonsleiding van Dutchbat III, in het bijzonder overste Karremans en majoor Franken, is het moeilijk door de beeldvorming heen te kijken. Vooral commandant Karremans is in het openbaar hevig bekritiseerd. Dat is ook niet verwonderlijk. Hij was de

commandant van een bataljon dat de enclave zonder tegenstand liet over-nemen door de VRS.

Hoezeer hier ook volgens de instruc-ties was gehandeld, het is geen fraai beeld. Als er dan ook nog een massa-moord volgt op een groot deel van de bevolking die men toch min of meer geacht werd te beschermen (ook al wist iedereen dat die bescherming meer symbolisch dan realistisch was), wordt het er allerminst beter op.

Zelfs het feit dat die massamoord evi-dent niet 'onder de ogen' van Dutch-bat plaatsvond, blijkt het beeld later nauwelijks te corrigeren. En dat beeld straalt in de eerste plaats af op de commandant.

Kritiek op overste Karremans

De reputatie van Karremans leed ook ernstig schade door een wel erg wei-nig mediageniek optreden. Hij getuig-de nimmer van grote communicatieve gaven en op de persconferentie in Pleso oogde hij niet krachtig. Zijn eerder uitgesproken en ongelukkig geformu-leerde waardering voor Mladić als militair leider wist hij nauwelijks te corrigeren. Zijn uitspraak 'no good guys, no bad guys' pakte erg slecht uit. In punt 13 wordt nader op deze persconferentie ingegaan.

Toen beelden beschikbaar kwamen van zijn onderhandelingen met Mladić werd dat beeld van zwakte nog verder aangezet, zonder dat de vraag werd gesteld naar de context en representativiteit van de herhaaldelijk uitgezonden fragmenten. De indruk die bovendien in de media langdurig werd gewekt dat Defensie en dan vooral de landmacht een doofpot-beleid voerde, maakte het alleen maar erger. Die doofpot zou immers nodig zijn om alles wat mis gegaan was ach-ter te houden. En dat falen sloeg dan toch vooral op Dutchbat en dus op de leiding in de eerste plaats.

Toch is het te gemakkelijk deze beeldvorming geheel op de media of de *mediaperformance* te schuiven. Ook buiten de publiciteit kreeg

Karremans van insiders kritiek, ook vóór de val van de enclave. Dat gold voor waarnemers van zijn optreden van buiten het bataljon, voor en tijdens het verblijf in de enclave. Het gold ook het oordeel van heel wat Dutchbatters, zij het dat die kritiek vaak wel pas na afloop van de missie werd geuit, bijvoorbeeld tijdens debriefingsgesprekken.

Moeilijke omstandigheden

Het is van groot belang voor een evenwichtige analyse van het optreden van de bataljonsleiding om te bedenken dat het bataljon eigenlijk vanaf het begin onder uiterst moeilijke omstandigheden heeft moeten werken. Reeds snel na aankomst werd het bataljon geconfronteerd met de Bandera-crisis, die de verhouding met de ABiH op scherp zette. In toenemende mate voerde voorts de VRS een 'afknijp-strategie', die niet alleen de bevolking trof maar ook Dutchbat, door manipulatie met de toestemming voor inkomende en uitgaande konvoien en transporten.

Het bracht twijfel aan de missie, gaf het bataljon het gevoel opgesloten te zitten (potentieel als schietschijf) en deed ernstig afbreuk aan de middelen en later zelfs aan de benodigde mankracht om te kunnen functioneren. Karremans' mededeling dat hij het bataljon als niet volledig inzetbaar beschouwde, werd op hoger niveau (Janvier) als terecht aanvaard.

Indien de voorgenomen rotatie van Dutchbat III conform de bedoelingen eind juni of begin juli 1995 had plaatsgevonden, dan zou op dat tijdstip de balans zijn opgemaakt. Het is niet louter speculatie om vast te stellen dat zo'n balans nog niet zo negatief zou zijn uitgevallen. Er zouden zeker problemen gesignaleerd zijn. Vermoedelijk zou een naar binnen gerichte houding zijn vastgesteld als gevolg van het ingeklemd zijn tussen de strijdende partijen en het gebrek aan contact met de wereld buiten de enclave.

Maar als geheel zou de afweging toch zijn geweest dat onder moeilijke omstandigheden het hoofd moedig boven water was gehouden, in feite dus het oordeel dat de eerste dagen na de val domineerde. Minister Voorhoeve overwoog in die dagen zelfs een decoratie aan het bataljon toe te kennen in de persoon van zijn commandant.

Er bestaat dus een zeker gevaar de onvolkomenheden die zijn vast te stellen onevenredig uit te lichten (zeker in vergelijking met Dutchbat I en II, die nimmer zo publiekelijk de maat zijn genomen) tegen de achtergrond van de catastrofe die zich vanaf 6 juli voltrok. Maar omgekeerd moet worden opgepast deze overweging weer niet zover door te voeren, dat de scherpte uit de analyse verdwijnt.

Het gaat te ver hier de moeilijke omstandigheden tijdens de aanval een goede afweging in de weg te laten staan. Uiteindelijk zijn militairen nu juist getraind om onder uiterst moeilijke omstandigheden te opereren. Een samenleving houdt een krijgsmacht in het bijzonder voor zulke uiterst moeilijke omstandigheden in stand.

Gedemotiveerde stemming

Het optreden van de bataljonsleiding overziend kan worden vastgesteld dat deze, onder moeilijke omstandigheden opererend, er niet in is geslaagd de in zichzelf gekeerde en gedemotiveerde stemming in het bataljon door geïnspireerd leiderschap te doorbreken.

Maar eveneens dat tot de hectische julidagen de meeste militaire en humanitaire taken onder verantwoordelijkheid van diezelfde bataljonsleiding naar behoren zijn vervuld.

Het bataljon disfunctioneerde niet. Toen echter de VRS de aanval op de enclave opende was Dutchbat niet

meer bij machte de loop der gebeurtenissen te bepalen. Daarbij moet worden aangetekend dat militaire verdediging van de enclave uitdrukkelijk niet tot de taak of instructies behoorde en dat passief opereren derhalve was voorgeschreven.

Gedurende de chaotische eerste dagen na de val van Srebrenica op 11 juli verzamelden zich vele duizenden vluchtelingen rond de compound in Potočari, waar het resterende deel van Dutchbat zich had teruggetrokken. De bataljonsleiding slaagde er niet in een volledig overzicht te behouden van wat zich afspeelde en dreigde zelfs af en toe ook intern de greep te verliezen. Maar uiteindelijk werden de door de omstandigheden ingegeven humanitaire taken zo goed en zo kwaad als het ging ter hand genomen, in de veronderstelling dat ook de vluchtelingen gebaat waren bij een snelle en ordelijke evacuatie.

Veel hing in die omstandigheden af van het improviserende vermogen van individuele Dutchbatters en hun inzicht in wat wenselijk was. Majoor Franken trad vooral ter plekke op als beslisser en regulator. Overste Karremans vervulde in hoofdzaak de ondankbare taak van onderhandelaar met generaal Mladić. Of zij zo voldeden aan professionele eisen van leiderschap hangt af van wat men meent dat onder zulke omstandigheden van een bataljonsleiding verwacht moet worden. Alles achteraf bekijkend kunnen op verscheidene punten kritische opmerkingen worden gemaakt.

Kritiekpunten

Deze kritische opmerkingen betreffen in de eerste plaats een reeks van afzonderlijke kwesties, die elders in deze epiloog (en veel uitvoeriger in het eigenlijke rapport met bijlagen) worden beschreven en geanalyseerd.

- Nagelaten is in de slechte verhoudingen in en met de medische dienst duidelijk orde op zaken te stellen.
- Mogelijkheden tot het verwerven van

intelligence zijn veronachtzaamd, in het bijzonder door de beperking van de bewegingsvrijheid van de JCO's van *Bosnia Herzegovina Command* in de enclave.

- Voor de uitvoering van de *blocking positions* zijn niet steeds erg duidelijke orders gegeven.
- Er was onbegrip omtrent de aanvraagprocedures en (on)mogelijkheden van luchtsteun.
- De wijze waarop (aanwijzingen voor) ernstige misdragingen door Bosnische Serven zijn waargenomen en gerapporteerd aan hogere niveaus, kan de toets der kritiek niet doorstaan.

De gang van zaken bij de onderhandelingen met Mladić, hoe ongelukkig ook, kan Karremans toch niet ernstig worden aangerekend. Bij de kwestie van het meewerken aan de afvoer van de bevolking, hoewel zeker niet aan alle garanties voor een veilige afloop voor allen was voldaan, geldt dat een keuze in een moeilijk dilemma is gedaan (bij vasthouden van de bevolking in Potočari dreigde een humanitaire ramp) die gebillijkt kan worden.

Karremans versus Franken

In de tweede plaats moet iets langer worden stilgestaan bij de verhouding tussen Karremans en Franken. In het militaire bedrijf wordt de zichtbaarheid van de commandant als zeer belangrijk beschouwd. Commandanten dienen volgens de literatuur en ook volgens de zogeheten landmacht-doctrine goed contact met hun manschappen te hebben. Dat is van belang voor het groepsverband, voor de informatievoorziening van binnenuit, voor het onderkennen van problemen en potentiële conflicten, en voor de motivering.

Daarbij is de tweede man zijn vanzelfsprekende secondant, die veel uitvoerende taken uit handen neemt, juist ook om de commandant de gelegenheid te geven veelvuldig aanwezig te zijn waar het werk wordt gedaan.

Dit nu was in opvallende mate niet het geval in Dutchbat III. Karremans en Franken hadden een heel andere

taakverdeling, waarbij juist Franken degene was die veelvuldig ter plaatse was terwijl Karremans in het hoofdkwartier de zaken overzag en leiding gaf.

Hoewel in feite van onhelderheid in de gezagsverhoudingen geen sprake was en Karremans en Franken zich ook niet uit elkaar hebben laten spelen, wekte dit hier en daar wel een verkeerde indruk.

Zo kwam het voor dat Dutchbatters meenden dat Franken de feitelijke commandant was. In ieder geval was hij de man die in de praktijk meestal de orders gaf. Ook buitenstanders konden die indruk krijgen.

Eigenaardige taakverdeling

Nu was dit feit ook tijdens de voorbereiding van Dutchbat III opgevallen. De waarnemend commandant van de Luchtmobiele Brigade, kolonel Lemmen, had ook het gevoel dat er iets *wrong*. Maar omdat alles toch wel marcheerde binnen het bataljon meende hij onvoldoende argumenten te hebben om in te grijpen, wat inderdaad zeer ongewoon zou zijn geweest.

Voor de periode van Dutchbat III in de enclave geldt eigenlijk hetzelfde. Meer dan één waarnemer zag dat Karremans en Franken een ongebruikelijke taakverdeling hadden. Wat dat precies voor effect had was moeilijk te zien. Maar ook hier kon gezegd worden dat ondanks de niet bijzonder goede indruk die Dutchbat maakte, de meeste taken min of meer naar behoren werden uitgevoerd.

Het is ook onjuist een direct verband te leggen tussen deze eigenaardige taakverdeling aan de top van het bataljon en wat er verder mis zou zijn gegaan tijdens de aanval van de VRS, de val van de enclave en de schokkende gebeurtenissen daarna. Daarvoor zijn geen concrete aanwijzingen. Franken en Karremans hadden een manier gevonden om samen te werken. In zekere zin vulden zij elkaar ook goed aan. Karremans als de man die de zaken analyseerde en rapporteerde (het contact met hogere echelons en met Den Haag liep groten-

deels via hem); Franken als de doener die de beslissingen voor de dagelijkse leiding nam.

Franken was de man van de praktijk, veel meer troepenofficier ook dan Karremans.

Deze laatste waardeerde Franken daarom en gaf hem de ruimte. Franken op zijn beurt vulde die ruimte als vanzelfsprekend. Onontkooptbaar speelde hij daardoor in de dagelijkse praktijk een dominante rol en overvleugelde hij in ieder geval intern zijn commandant. Samen maakten zij er in de moeilijke omstandigheden het beste van. Ook achteraf zijn zij elkaar, hoewel er zeker grote verschillen in inzicht en appreciatie waren, in het openbaar in wezen niet afgevallen.

Waardering en kritiek

Opvallend is nog dat Franken wegens zijn gestrengheid in disciplinehandhaving en uniformvoorschriften niet altijd werd gewaardeerd in het bataljon. Toen het eerst al ten tijde van de Bandera-crisis, maar vooral later tijdens de aanval van de VRS en de val van de enclave erop aankwam, dwong hij echter (net als de eveneens rechtlijnige compagniescommandant kapitein Groen) respect en alsnog waarde- ring af.

Een dergelijke omslag deed zich niet voor ten aanzien van Karremans, op wie zowel ondanks als juist door zijn relatieve onzichtbaarheid toch veel kritiek kwam. Zoals zo vaak richtte de kritiek zich uiteindelijk vooral op de commandant. Die draagt dan ook de eindverantwoordelijkheid voor wat er in zijn eenheid geschiedt.

13.

Vertrek van Dutchbat

Nadat de deportatie van enclavebewoners op 13 juli was voltooid, stonden vrijwel alle andere activitei-

ten in het teken van het vertrek van de nog resterende gewonden, Dutchbat zelf, en het lokale personeel van zowel bataljon als MSF en UNHCR. Op 22 juli arriveerde het bataljon in Zagreb, waar het hoofdkwartier van UNPROFOR was gevestigd.

Een week eerder was daar al een groep van 55 voormalige gegijzelden aangekomen, afkomstig van door de VRS ingenomen OP's, evenals een medisch team dat op 15 juli toestemming had gekregen van de VRS om Potočari te verlaten.

Het verblijf van de Dutchbatters in Zagreb was om twee redenen van belang. Om te beginnen vonden hier de eerste debriefings plaats, die tot doel hadden te achterhalen wat er zich tijdens en na de val had afgespeeld. Daarnaast vond in Zagreb de eerste grote confrontatie met de pers plaats. Die ontmoeting bleek van veel invloed op de latere beeldvorming over Dutchbat en Defensie.

Dutchbat arriveerde in Zagreb vermoeid, geëmotioneerd en ontdaan door wat men had meegemaakt. Bij de meesten was de voornaamste wens snel terug naar huis te gaan.

Het thuisfront wachtte al geruime tijd met ongeduld, en dat hielp niet bij het zoeken van de antwoorden op tal van dringende vragen. Enkele Dutchbatters waren overigens juist heel gretig om hun verhaal te vertellen, verontwaardigd over wat zij vanuit hun perspectief hadden gezien en meegeemaakt.

Opvang van Dutchbat

Opluchting over de veilige aankomst was er bij de opvangders zeker. Maar tegelijk waren de vele verontrustende verhalen vooral over het lot van de bevolking voor veel autoriteiten en zeker ook voor de pers een punt van bezorgde aandacht.

In eerste aanleg werd Dutchbat opgevangen door een reeks personen van

uitlepende herkomst en met uitlepende vragen. Er kwamen hoogwaardigheidsbekleders, onder wie de kroonprins en minister-president Kok. Maar er waren vooral ook debriefers van verschillende soort. Vanuit Nederland voor een psychologische debriefing, vanuit de landmacht voor een operationele debriefing en vanuit de VN voor hetzelfde. De vragenstellers hadden bovendien belangstelling voor waarnemingen van schendingen van de mensenrechten.

Enigszins ongewoon was de aanwezigheid van vertegenwoordigers van de Sectie Militaire Geschiedenis (SMG), op speciaal verzoek van de bevelhebber van de landstrijdkrachten, generaal Couzy. Snelle documentatie van wat er gebeurd is behoort tot de normale taken van de SMG, maar het was toch opmerkelijk dat zij er al zo vroeg en ter plekke bij waren.

Couzy had de SMG dan ook ingeschakeld omdat hij antwoord wilde op een paar bijzondere vragen. Behalve om een feitelijke reconstructie draaiden die om de vraag of wellicht bepaalde Dutchbatters onderscheidingen verdienden, om de gang van zaken bij de *blocking position*, om de luchtsteun en om de interne verhoudingen bij Dutchbat (Couzy waren verhalen ter ore gekomen over de bataljonsleiding).

Maar het ging Couzy ook om de communicatie tussen het DCBC en de KL Crisisstaf, die niet vlekkeloos was verlopen. De gaten in de informatievoorziening van de bevelhebber in relatie tot het DCBC vormden de verborgen agenda van Couzy. Dit deel van de opdracht moest dan ook 'strikt geheim' blijven.

Veel kans op eigen diepgaand onderzoek kreeg de SMG niet. Voorafgaand aan het vertrek naar Zagreb was een speurtocht naar documenten gestart. In de praktijk in Zagreb kwam het neer op meedraaien in de debriefingsploegen. De commandant van de Luchtmobiele Brigade, generaal Bastiaans, speelde daarin de hoofdrol.

Door de korte tijd en door het drukke programma van de Dutchbatters leverden die gesprekken een fragmentarisch beeld op. Bovendien waren er nog veel andere onzekere factoren; een dominerend frame (bijvoorbeeld later de opzet van de Bosnische Serven om de Moslims uit te moorden) was er nog niet.

Wel tekende zich een begin af van een centrale vraagstelling, en wel de 'genocide-vraag', of meer in het algemeen de grootscheepse schending van mensenrechten.

Voor de berichtgeving van de overlevenden die in Tuzla gearriveerd waren speelde daarbij in een rol. Maar door de *setting* van de opvang van de vluchtelingen op het lokale vliegveld bestond er wel aarzeling of het wellicht niet om overdreven verhalen met een propagandistische bedoeling ging.

Al dan niet 'genocide'?

Aan Nederlandse zijde vielen uiteenlopende benaderingen waar te nemen. Minister Pronk sprak, verontrust geraakt tijdens een bezoek aan Tuzla van 15 tot 17 juli, in een uitzending van *Nova* van 18 juli als eerste onverbloemd van genocide.

Ook de ministers Van Mierlo en Voorhoeve toonden zich bezorgd, zij het meestal in voorzichtiger bewoordingen, aanvankelijk mede met het oog op de veiligheid van Dutchbat zolang het zich nog in een kwetsbare positie in de voormalige enclave bevond.

Couzy daarentegen koos voor een zeer terughoudende opstelling. Daar aan lag om te beginnen de lading en volkenrechtelijke betekenis van het begrip genocide ten grondslag. Pronk had om dat soort precisie niet gemaald en het woord in veel bredere en algemene zin gebruikt. Maar Couzy suggereerde in zijn reacties bovendien dat het wel meeviel. Wel

met de slag om de arm dat hij uitsluitend sprak op basis van informatie verkregen via Dutchbat.

Zo schoof hij de mogelijkheid van eventuele (indirecte) betrokkenheid van Dutchbat ver weg. Dat hing samen met zijn onzekerheid over wat er in de enclave allemaal was gebeurd en zijn wens om in dit opzicht het imago van Dutchbat en de landmacht te beschermen. Juist op grond van wat hij in alle vaagheid en onvolledigheid vernam, had hij echter ook kunnen concluderen dat er reden was voor alertheid en verder onderzoek.

De persconferentie in Zagreb

Dit verschil in benadering van het vraagstuk uitte zich pregnant tijdens de persconferentie die in Zagreb werd belegd op zondag 23 juli 1995, de dag voor het vertrek van Dutchbat naar Nederland. Die persconferentie werd *live* uitgezonden in Nederland, waar zeer veel belangstelling voor de gebeurtenissen was.

Achteraf gezien – in eerste instantie drong het nog niet tot iedereen door – is hier erg veel mis gegaan. De voorlichters van Defensie en de landmacht waren er niet in geslaagd om in de chaos op die dag een en ander goed met Couzy en Karremans voor te bereiden. De tijd om de eventuele effecten van bepaalde adviezen te doordenken ontbrak evenzeer.

De tegenstelling tussen de benadering van Couzy en die van de eveneens aanwezige Voorhoeve ontging de verzamelde journalisten niet.

Vooralsnog kon de verklaring dat de een slechts conclusies trok uit wat hij van Dutchbatters had vernomen, terwijl de ander zich op internationale berichtgeving baseerde, nog voldoen. Later zou dat niet meer lukken en zou in de zoektocht naar wat er precies was gebeurd en waargenomen, de fundamenteel verschillende houding

tegenover informatieverwerving en informatieverstrekking tussen Couzy en Voorhoeve de defensieorganisatie ernstig parten spelen.

Ongelukkige uitspraken

In eerste instantie was het optreden van Karremans schadelijker voor het imago van Dutchbat en Defensie. Achteraf kan de vraag worden gesteld of de verantwoordelijke autoriteiten Karremans wel aan deze beproeving hadden mogen onderwerpen.

Communicatie was duidelijk niet zijn sterkste kant; hij was zeer vermoeid en bovendien geïrriteerd, zoniet gewoon kwaad, over de bejegening die hem tijdens de debriefing te beurt was gevallen, en de voorbereiding van de persconferentie was zeer onvolledig geweest.

Hoe het zij, zijn [Karremans'] optreden met een ongunstige uitstraling bleef lang hangen.

Speciaal de al genoemde uitspraak over 'no good guys, no bad guys' was een blijver.

Een aantal uitlatingen die ongelukkig vielen, hingen samen met een bepaalde visie op de onderlinge verhoudingen tussen de strijdende partijen.

Karremans wilde duidelijk maken dat niet alleen de Bosnische Serven agressie vertoonden en geweld gebruikten. Daarbij wees hij op de uitvallen van de ABiH, en in dat verband noemde hij een aantal van 192 dorpen die in 1993 zouden zijn platgebrand en uitgemoord. Dat was echter wel een erg hoog getal en kon gemakkelijk als Servische propaganda worden afgedaan.

Het lukte Karremans ook niet goed een eerdere onhandige uitspraak over Mladić te corrigeren. Bij de grensoverschrijding naar Kroatië was Karremans bij toeval op twee journalisten gestuit en die hadden uit zijn mond opgetekend dat hij Mladić als een groot militair strateeg beschouwde. Nu, op de persconferentie, noemde hij hem 'geenszins een goed veldheer', maar sprak hij ook over een 'heel correcte' operatie.

'No good guys, no bad guys' was een suggestie van voorlichter W.P. Hartman, bedoeld om de verhouding tussen de strijdende partijen te karakteriseren.

Het pakte faliekant verkeerd uit, omdat veel journalisten de ernstige moordpartijen door de Bosnische Serven wél voor zeer waarschijnlijk hielden.

In brede kring leefde toch al een heel ander idee over agressors (vooral Serven) en slachtoffers (vooral Moslims). Vooral in de internationale persconferentie viel Karremans' verhaal slecht. Voorhoeve, die zich toen achter de tafel had geschaard, probeerde het nog te corrigeren, maar slaagde daar nauwelijks in.

Omslag in de media

Zo werd deze persconferentie de opmaat voor een fundamentele omslag in de media. Dutchbat was over het algemeen een vriendelijke behandeling ten deel gevallen. Onder moeilijke omstandigheden deed het Nederlandse bataljon immers zijn werk. Ook tijdens de aanval op en vervolgens de verovering van Srebrenica was dat nog niet echt veranderd.

Er was ook veel begrip getoond door journalisten, zoals de actieve Huys van *Nova*, voor de opvatting dat zolang Dutchbat nog in de enclave was, terughoudendheid wenselijk was. De Bosnische Serven waren immers onberekenbaar.

'Zagreb' was de kentering.

Er zijn verscheidene factoren die aan een verklaring daarvan kunnen bijdragen. Ten eerste was, in het licht van de schokkende ontsporing die had plaats gevonden, bij journalisten sprake van een zekere schaamte over de eigen volgzaamheid tot dan toe. Deze neigde er nu toe in het tegendeel te verkeren.

Ten tweede waren er begrijpelijke en deels ook juiste klachten over het gebrek aan informatie door Defensie.

In Zagreb bijvoorbeeld werd de al geruime tijd wachtende pers behoorlijk op afstand gehouden van de Dutchbatters.

Toevallig opgenomen beelden door *Nova* van Couzy, die de Dutchbatters in algemene termen waarschuwde voor de te verwachten mediabelangstelling, werden in die context ten onrechte wel als een spreekverbod gezien.

Ten derde raakten de persoonlijke verhoudingen verstoord, met daarbij elementen van *jalousie de métier*. Zo was Huys verbolgen over het feit dat zijn collega's de uitspraak van Karremans over Mladić kenden. Hij voel-

de zich op het verkeerde been gezet door Defensie, dat had gezegd dat er pas in Zagreb gesproken zou worden. In ruil voor zijn medewerking bepaalde zaken terwille van de veiligheid van Dutchbat niet uit te zenden, waren hem toezeggingen gedaan, die later niet volledig konden worden nagekomen.

Huys ervoer de uitzending van de persconferentie op zondag, een dag dat *Nova* niet uitzond, als een schop tegen het zere been. Hij kreeg er overigens een optreden van Couzy op zaterdagavond voor in de plaats.

Al met al is duidelijk dat 'Zagreb' al voldoende elementen in zich droeg om de media voortaan Defensie uitermate kritisch te doen volgen. Centrale Organisatie en landmacht (Voorhoeve en Couzy) werden daarbij soms wel maar soms ook niet van elkaar onderscheiden.

Sommige media – *de Volkskrant* en *Nova* zetten de toon – vervulden hun horzelfunctie met veel inventiviteit en hardnekkigheid. Net als de debriefers zetten de journalisten de jacht op gegevens over 'Srebrenica' in. Zij vonden al snel voldoende betrokkenen die maar al te graag over hun ervaringen, emoties, ergernissen en kwaadheid over Defensie wilden praten.

Zwart-wit beeldvorming

In de publiciteit domineerde sinds Srebrenica misschien nog wel meer dan voordien een beeld van pikzwarte (vooral Bosnische) Serven en lieleblanke Moslims: beulen en slachtoffers.

Met dat beeld hadden de meeste Dutchbatters grote moeite. Zij hadden een andere wereld gekend tijdens hun verblijf in de enclave. →

Dutchbat-militairen op patrouille in de heuvels rond de moslim-enclave Srebrenica 1994

(Bron: R. van Bakel (dir. voorlichting MvD))

En hoezeer de Moslims uiteindelijk inderdaad de grote slachtoffers waren geworden, het enige Nederlandse slachtoffer in de enclave, Van Renssen, was door een ABiH-actie gesneuveld.

Als daar nog bij kwam dat Dutchbat in de media kritisch werd besproken – en dat was nogal eens – dan droeg dat bij aan het gevoel onbegrepen te zijn door de Nederlandse samenleving, en niet in de laatste plaats door politiek en pers. Collectief en individueel maakte het ook het verwerken van de Srebrenica-ervaring niet gemakkelijk.

Het feestje van Dutchbat

In dit verband zijn de beelden van 'het feestje van Dutchbat', die in het najaar van 1995 openbaar werden, verhelderend.

Deze beelden met bierdrinkende en hossende Dutchbatters zijn bij uitstek symbool geworden van de onverschilligheid van Nederland, en Dutchbat in het bijzonder, over het lot van de bij massa-executies omgekomen Moslims.

Zij werden keer op keer uitgezonden. Deze beelden blijken te zijn ontleend aan een videoband gemaakt door bataljonsvoorlichter W. Dijkema. Behalve hossende Dutchbatters zijn er anderen te zien die heel ingetogen aan tafels zitten.

Het verhaal waarvan deze videoband enkele fragmenten bevat is heel anders dan de suggestie van louter feestvierende militairen.

Op de avond van 22 juli was er voor het in Zagreb gearriveerde bataljon (of wat daarvan restte) een barbecue. Aanvankelijk ging het er zeer rustig aan toe. Later veranderde de sfeer enigszins onder invloed van alcohol en muziek. Het kwam tot emoties

rond het gevoel van zinloosheid van de dood van Van Renssen en het ophalen van herinneringen aan hem. Er ontstond een spontane herdenking waarbij op een bepaald moment de band op verzoek het Wilhelmus speelde. De tranen vloeiden rijkelijk. Na dit ontroerende moment kwam voor sommigen de ontlading – net als, zoals een aanwezige opmerkte, na een begrafenis wel gebeurt. In feite namen slechts enkele tientallen Dutchbatters aan het hossen deel.

De vraag dringt zich op hoe deze intern gemaakte beelden van een besloten bijeenkomst in de openbaarheid zijn gekomen. Reagerend op de oproep van Defensie om beeldmateriaal beschikbaar te stellen, leverde Dijkema zijn band bij voorlichting in. Hij drong er wel op aan om voorzichtig te zijn met bepaalde beelden.

Hij kreeg te horen dat in het kader van het beleid om alle verhulling te vermijden, de videobanden centraal in Hilversum zouden worden gedeponeerd bij de NOS, die ze ter beschikking kon stellen van belangstellenden. Zo kwamen ze in het najaar van 1995 in het openbaar, met alle gevolgen van dien.

De vervreemdende werking van de beelden in deze korte uitsnede was aanzienlijk.

De suggestie werd gewekt dat de Dutchbatters in het volle besef van de massamoord onder de ogen van de pers aan het feestvieren waren.

Alle drie de elementen van deze suggestie zijn onjuist. Het toont de macht van het selectieve beeld om een eigen werkelijkheid te creëren.

De wijze waarop de tragedie Srebrenica in Nederland verder werd behandeld zou meer voorbeelden opleveren van het belang van beeldvorming.

14.

Debriefing

In Zagreb was Defensie onder vuur van de media komen te liggen. Pijlsnel was de stemming omgeslagen naar een overwegend zeer kritische benadering. Terug in Nederland voegden de parlementariërs zich in dit koor, al keerden zij ditmaal niet terug van reces. Politiek was de minister van Defensie, Voorhoeve, de aangesprokene.

De informatieverwerving en -verschaffing werden in toenemende mate een kernprobleem.

Steeds kwamen, als gevolg van spuurwerk van journalisten, nieuwe feiten boven water, waarvan de minister dikwijls niets wist.

Pers en politiek eisten met des te meer klem informatie uit de defensieorganisatie.

Het vermoeden nam toe dat gepoogd werd het blazoen van Dutchbat ten onrechte ongeschonden te houden.

De minister liep voortdurend achter de feiten aan. Voorhoeve wilde vooral met dat doel een breed, allesomvattend onderzoek, waarbij de onderste steen boven zou komen. De al in Zagreb op beperkte schaal aangevangen debriefing moest daarom in Nederland op grote schaal worden voortgezet. Alleen zo zou een einde kunnen worden gemaakt aan de reeks affaires en onthullingen.

Voorhoeve wilde bovenop de informatie zitten in plaats van er steeds achteraan te moeten hollen. Hij rekende daarbij op loyaliteit, steun en een goed gevoel voor politieke verhoudingen van de landmacht.

De KL

Maar zo ging het niet. De Koninklijke Landmacht had andere prioriteiten,

waardoor de minister relatief laat en dikwijls inadequaaf (of een enkele keer zelfs helemaal niet) werd geïnterformeerd. Dat bracht in toenemende mate schade toe aan het imago van minister én KL.

Binnen de landmacht vonden veel militairen dat de minister hen in de kou liet staan bij de behandeling van de affaires. Bovendien leefde bij de bevelhebber der landstrijdkrachten (BLS), generaal Couzy, het idee dat de minister – de verhouding tussen beiden was al lang niet goed – zich te veel met zaken bemoeide die Couzy als de zijne beschouwde. De missie van Dutchbat in Srebrenica was een KL-zaak geweest en moest dan ook door de BLS worden afgehandeld.

Couzy was van mening dat de debriefing een militair operationele zaak moest zijn, gericht op Dutchbat en geheel binnen de KL af te handelen.

Daarin verschilde hij dus van mening met Voorhoeve. Toen beiden op 23 juli 1995 in Zagreb over een algehele debriefing spraken, hadden zij dus niet hetzelfde in gedachten.

De minister doorkruiste met zijn streven naar een veel bredere aanpak in feite de plannen die de BLS koesterde. Eind juli werd dit duidelijk. Toch zou in de loop van de zomer de KL de debriefing volledig naar zich toe trekken.

Dat kon vooral gebeuren doordat Voorhoeve het te veel een blijk van wantrouwen jegens de KL vond om het onderzoek extern te laten verrichten. Formeel was het wel de minister die de opdracht gaf en er werden ook twee adviseurs aangesteld, oud-minister van Defensie De Ruiter en generaal b.d. Huyser.

Maar omdat een schriftelijke instructie met duidelijke doelstellingen en randvoorwaarden uitbleef, werd het voor de KL alsnog mogelijk een eigen stempel op de feitelijke debriefing te zetten.

De Kmar

Bij die feitelijke debriefing was de Militaire Inlichtingen Dienst van de KL (MID/KL) prominent betrokken. Dat spoorde met de taakstelling van die dienst de BLS van allerlei informatie te voorzien om hem tot adequaat optreden in staat te stellen. Daarnaast speelde de Koninklijke Marechaussee (Kmar) een grote rol. Deze vormde procesmatig zelfs de ruggengraat van de operatie.

Voor de Centrale Organisatie van Defensie was dat een garantie voor de integriteit en objectiviteit van het onderzoek.

De Sectie Militaire Geschiedenis wist zich in de voorbereidingsfase uit de wat netelige positie waarin zij verzeild was geraakt te bevrijden door zich uit het debriefingsproces terug te trekken.

Voor de Kmar zelf was het een opluchting dat haar opsporings-taak, die zich in beginsel niet soepel liet combineren met het debriefen, via een regeling met het OM werd 'geneutraliseerd'.

Deze regeling pakte echter zo uit, dat de kans buitengewoon gering was dat er misdragingen en eventuele strafbare feiten van Dutchbatters zouden worden aangemeld. Maar voor geen van de betrokkenen had dat toen prioriteit.

In dit verband is de gang van zaken rond de inmiddels befaamde managementsrapportage opmerkelijk en tekenend. Het ging hier om een notitie die in een vroeg stadium door een kapitein van de Kmar in de marge van een ander onderzoek was gemaakt, met (aan)klachten over het functioneren van Dutchbat en de leiding van het bataljon.

Hoewel verscheidene betrokkenen deze 'marap' moeten hebben gezien, onderkende niemand in de landmacht het als relevant. Alleen de commandant Kmar, generaal Fabius, vond het belangrijk genoeg om de minister er telefonisch over in te lichten.

Ook ander materiaal over gevoelige zaken, zoals strafbare feiten, het functioneren van de bataljonsleiding, de problemen rond het medisch handelen of de houding van Dutchbatters jegens de bevolking, leidde niet tot adequate informatieve passages in het uiteindelijke debriefingsrapport.

Dat ging vooral in op zaken die ten tijde van het onderzoek speelden in de media en de politiek.

Het gebrekkige Debriefingsrapport

Dat het debriefingsrapport tekortschoot was Voorhoeve en zijn ambtenaren direct duidelijk bij de aanbieding ervan. Hét bewijs daarvan is de lange brief vol aanvullingen en 'context' van 30 oktober 1995 waarmee de minister het rapport aanbood aan de Tweede Kamer.

Toch kon Voorhoeve politiek weinig anders dan het rapport prijzen. Wekenlang had hij zich vragenstellers van het lijf gehouden door naar het komende debriefingsrapport te verwijzen.

Onmiddellijke erkenning dat het rapport niet goed was, zou bovendien de uitvoerende instantie, de KL, desavoueren en dat wilde hij niet. Kortom: Voorhoeve was de gevangene geworden van het debriefingsrapport.

Toch kwam hij er eind 1995 in eerste instantie nog redelijk goed mee weg. Twee lange zittingen voor het beantwoorden van Kamervragen en het einddebat op 19 december sloten een reeks van parlementaire debatten af over Srebrenica en Nederland c.q. Dutchbat. De Tweede Kamer viel op 19 december de minister niet fundamenteel af.

Voorhoeve hield vol dat in de eerste plaats de Verenigde Naties hadden

gefaald, maar verklaarde zich verantwoordelijk voor de fouten gemaakt na de val. De Kamer gaf toe dat ook zij verantwoordelijkheid droeg voor de tragedie die zich had voltrokken.

Het feit dat er in dezelfde tijd in de media een discussie werd gevoerd over de verantwoordelijkheid van de VN bij het verlenen van luchtsteun aan Dutchbat en het vermoeden dat de VN de enclave Srebrenica moedwillig had opgegeven, had bovendien de aandacht wat van het gebrekkige debriefingsrapport afgeleid.

Nieuwe onthullingen

Maar op iets langere termijn heeft het debriefingsrapport inderdaad niet aan de doelstelling van de minister kunnen voldoen: een einde maken aan de stroom van ongecontroleerde onthullingen. In die zin werkte de debriefing contra-productief. Zolang deze gaande was, reageerden ministerie en landmacht niet of nauwelijks op mededelingen in de media, in de hoop dat het debriefingsrapport afdoende zou zijn.

Maar al spoedig na het verschijnen ervan kwamen er weer nieuwe onthullingen, juist over zaken die wellicht wezenlijker waren dan kwesties die wel waren behandeld: overrijden van mensen, 'ijzeren voorraad', weigeren van hulp aan gewonden, opstellen van lijsten van vluchtelingen of gewonden, negatieve houding tegenover Moslims, hulp bij scheiding van mannen en vrouwen, al of niet tijdig melden van waarnemingen en het functioneren van de bataljonsleiding.

Maar ook meer Haagse zaken, zoals een onder verdachte omstandigheden mislukt fotorolletje, een (naar de pers) 'lekkende kolonel', een bunkerlek en de bevordering van Karremans, riepen vragen op.

Zo was onbedoeld de basis gelegd voor een blijvende terugkeer van het thema Srebrenica in media en politiek, steeds met een zware emotionele en politieke lading. De KL had zijn eigen stempel op de debriefing kunnen zetten en daarbij steeds voor de 'smalle' aanpak gekozen waar dat kon. Hierbij brak een gebrek aan politiek gevoel de KL op. Het zo veel mogelijk vermijden van onwelgevallige onderwerpen kwam als een boemerang terug. Want 'Srebrenica' bleef niet alleen met grote regelmaat de media beheersen, het bleef ook Defensie (Centrale Organisatie en landmacht) teisteren.

De defensieorganisatie raakte er in een aantal opzichten vrijwel door verlamd.

Voorhoeve slaagde er niet in deze patstelling te doorbreken. Vol ambitie aan zijn ministerschap begonnen, ook om de deelneming aan UNPROFOR in Srebrenica tot een succes te maken of althans correct af te handelen, was hij uiteindelijk verstrikt geraakt in de Haagse nasleep van de val van de enclave. Hoofdoorzaak daarvan lijkt te zijn geweest dat hij nooit greep op de defensieorganisatie als geheel had gekregen.

Het nieuwe kabinet

Dit duurde de verdere zittingsperiode van Voorhoeve voort. Toen in de zomer van 1998 met het nieuwe kabinet Kok II ook een nieuwe minister aantrad op Defensie, De Grave, dreigde deze nog in de eerste week van zijn ministerschap in eenzelfde situatie te raken.

Hij besloot dat het heilloos zou zijn langs dezelfde weg als Voorhoeve voort te gaan: onthullingen in de pers, politieke commotie, moeizame informatievergaring, lange brieven aan het parlement.

De integriteit van de defensieorgani-

satie stond zodanig ter discussie, dat krachtiger ingrijpen nodig was.

Het Van Kemenade-rapport

Dat resulteerde in een onderzoeksopdracht aan een prestigieus politicus en bestuurder, die niet meer in de frontlinie van de politiek stond, J.A. van Kemenade. Hem werd mede namens minister-president Kok gevraagd op zo korte termijn als verantwoord was te onderzoeken of er inderdaad sprake was van wat meestal eenvoudigweg 'een doofpot' (een te bondige term om adequaat uit te drukken wat er aan de hand was) werd genoemd.

Een spoedige uitspraak hierover zou de bestuurlijke impasse moeten doorbreken waarin Defensie was geraakt. Ofwel er was inderdaad een doofpot, en dan moest er hard en diepgaand worden ingegrepen. Ofwel dat was niet het geval, en dan kon aan dat verhaal met kracht van argumenten een einde worden gemaakt.

Geen doofpot; wel zeer kritisch

Om een uitspraak te kunnen doen moest Van Kemenade natuurlijk onderzoek doen. Maar dat onderzoek stond niet in de eerste plaats in dienst van zogenoemde waarheidsvinding. In wezen ging het in de opvatting van de opdrachtgever en van de onderzoeker om een bestuurlijke problematiek. Van Kemenade concludeerde na betrekkelijk korte tijd, waarin hij een groot aantal betrokkenen over allerlei onderwerpen hoorde, dat het niet om een doofpot ging.

Wel was hij in zijn rapport *Omtrent Srebrenica* in veel opzichten zeer kritisch over wat hij noemde blunders en slordigheden, over de slechte verhoudingen in het bijzonder tussen Centrale Organisatie en landmacht, over de moeite die Defensie had de grote veranderingsprocessen waarin men verkeerde te verwerken en in opvallend krachtige bewoordingen over de debriefing en de rol van het OM.

Daarmee klaarde
Van Kemenade bij Defensie
inderdaad de bestuurlijke lucht.

De opening was gemaakt om in de organisatie op een andere manier en in een andere atmosfeer te gaan werken. De intensieve media-aandacht kon door zijn rapport echter niet gestopt worden. Vrij snel kwam het weer tot nieuwe onthullingen en zelfs werd gesuggereerd dat Van Kemenade zelf niet integer te werk zou zijn gegaan en dat de conclusie van zijn rapport aan het onderzoek was voorafgegaan.

Voor die beschuldiging is geen bewijs aangevoerd. Het probleem is wel dat het rapport van Van Kemenade, dat in opmerkelijk korte tijd (zes weken) was gemaakt, bij nadere bestudering onvoldoende overtuigingskracht had.

Haperende informatievoorziening

Van Kemenades conclusie over het onvermogen bij Defensie was zeker juist, maar te beperkt.

Hoe kort het onderzoek ook had geduurd, het verzamelde materiaal (speciaal de gespreksverslagen) droeg voldoende aanwijzingen in zich om ook het spoor van onwil bij de landmacht als oorzaak van de haperende informatievoorziening bij Defensie te signaleren.

Dit had ten minste kunnen leiden tot twijfel over de vroege conclusie tot onkunde als enige verklaring en daarmee tot de noodzaak het onderzoek voort te zetten. Kennelijk gaf de bestuurlijke wenselijkheid snel te komen met een rapport dat duidelijke taal sprak de doorslag.

15.

De 'affaire Srebrenica'

De 'tragedie Srebrenica' werkte dus als 'affaire' diepgaand door in de Nederlandse politiek en het publieke

debat. Het was niet de enige manier waarop 'Srebrenica' na juli 1995 een begrip met diepe lading bleef. Het geldt in de eerste plaats voor de overlevenden en de nabestaanden van de bevolking in de enclave: de oorspronkelijke Moslim-bewoners van Srebrenica en omliggende dorpen en de vele vluchtelingen die er verbleven. De gebeurtenissen hebben het leven van de meesten van hen verwoest.

In het bijzonder veel vrouwen van Srebrenica, de echtgenoten en moeders van de vermisten, die vroeger of later als omgekomenen moesten worden beschouwd, lijdten nog dagelijks onder wat hen is overkomen. Velen hadden voor de vestiging van de *Safe Area* al een reeks uitputtende en gruwelijke ervaringen achter de rug. Vervolgens liet een verblijf van twee jaar in een omsingelde veste niemand onberoerd. Zeker niet omdat de vrs een 'afknijp'-strategie voerde om een humanitair onhoudbare situatie te scheppen.

De aanval, de deportatie en de massamoord kwamen daar nog eens overheen. Nog steeds is het proces van opgraving en identificatie van de lijken niet voltooid. Met de vermoorden zijn zij de slachtoffers bij uitstek. In vele opzichten voelen zij zich door de rest van de wereld, in Bosnië en daarbuiten, in de steek gelaten.

Diaspora

De oorspronkelijke bewoners van Srebrenica leven thans in een soort diaspora, verspreid over de hele wereld. Vooral veel jongeren zijn uit Bosnië weggetrokken.

In Bosnië zelf zijn er concentraties in Tuzla en Sarajevo. Maar van de oude stedelijke gemeenschap met een etnisch gemengde bevolking is niets over. Hoewel door de verdere ontwikkelingen Srebrenica in beginsel weer een plaats is waar Moslims kunnen wonen en veel Moslims ook daar hun lokale stemrecht uitoefenen, zijn maar weinigen echt teruggegaan.

De vervreemdende situatie doet zich voor dat ook van de oude Servische bevolking, naar het lijkt, maar weinigen zijn teruggekeerd. De stad wordt vooral door nieuwkomers, vaak weer van elders verdrevenen, bewoond. Hun binding met stad en streek is gering. Srebrenica, dat in zich heeft een lieflijke en welvarende plaats te zijn, ligt er in feite treurig bij: beschaagd en verwaarloosd.

Individuele verwerking

Ook bij de andere aanwezigen in de enclave, de Dutchbatters, heeft hun verblijf daar diepe sporen nagelaten.

Hoewel zij terugkeerden in een wereld die vergeleken met Bosnië een oase van rust, veiligheid en welvaart is, hebben velen [Dutchbatters] langdurig de psychische gevolgen van hun ervaringen in Srebrenica onderzochten.

Sommigen in hevige mate tot op de dag van vandaag. De machteloosheid, angst, spanning, de dreiging van gevaar, incidenten en twijfel over eigen handelen bleven velen achtervolgen.

Ook achteraf werden verscheidenen van hen geconfronteerd met angsten, stemmingen, schrikachtigheid, slaapstoornissen en relatieproblemen. Over de opvang en de nazorg waren velen niet te spreken. Het duurde enige tijd voor die nazorg gestalte kreeg in de vorm van 'terugkeerdagen' in kleiner verband, nadat was gebleken dat grote reünies niet werkten.

De ontvangst in Nederland, in een atmosfeer van publiek debat waarin zeer negatieve aandacht voor Dutchbat frequent voorkwam, droeg niet bepaald bij tot een goede en evenwichtige verwerking aan het thuisfront. Van begrip van hoe het volgens de Dutchbatters 'werkelijk' was kon in die atmosfeer weinig sprake zijn. Inmiddels leeft er meer waardering, in ieder geval op het persoonlijke niveau. Minister-president Kok heeft

bij de opening van het Veteranen-instituut in Doorn op 10 mei 2000 bovendien publiekelijk uitgesproken dat de verantwoordelijkheid voor wat er gebeurd is niet mag worden afgewenteld op militairen die hun werk onder moeilijke omstandigheden en met inzet deden. Het is, aldus de minister-president, de politiek die de verantwoordelijkheid heeft en moet nemen.

Het is uiteindelijk ook de (internationale) politiek die aan de oorlog in Bosnië een einde heeft gemaakt. Hoewel de problemen als gevolg van de desintegratie van het 'oude' Joegoslavië nog bij lange na niet zijn opgelost, is de situatie minder desastreus dan in de zomer van 1995. In die zomer heeft de VN zich ontworsteld aan het 'doormodderscenario' waarin men zolang gevangen zat. 'Srebrenica' heeft daarin een grote rol gespeeld.

Omslag in het Amerikaanse beleid

De val van Srebrenica op zich bracht het einde van de oorlog niet naderbij. Daarvoor was de enclave op het totale Bosnische strijdtoneel bij lange na niet belangrijk genoeg.

Maar wel toonden Srebrenica en Žepa aan hoe weinig de strijdende partijen werden afgeschrikt door resoluties van de Veiligheidsraad en dreigementen van de VN het strijdtoneel te verlaten.

De massamoord had ook een schok-effect in VN en NAVO. Volgens *Secretary of State* Christopher en de Amerikaanse ambassadeur bij de VN, Albright, was het ook dat schokeffect dat bijdroeg aan een omslag in het Amerikaanse beleid.

De conferentie van Londen in juli 1995 trok een streep bij het bedreigde Goražde, waar onder andere Britse troepen lagen. Een wezenlijk element

in de ontwikkelingen in die zomer was ook de verdrijving van de Serven uit Kroatië.

Zo kon de afschrikingsgedachte nieuw leven worden ingeblazen. Ook de krampachtigheid bij de VN in het handhaven van de neutraliteit werd minder. De basis werd gelegd voor inzet van het luchtwapen zonder *smoking gun* als voorwaarde en de militairen kregen ruimere bevoegdheden om te reageren op incidenten. Ook omdat het gevaar van gijzeling van UNPROFOR-militairen geringer was nu Srebrenica en Žepa waren ontruimd, lag een actiever optreden in de rede.

De aanleiding werd de beschieting van de Markale-markt in Sarajevo op 28 augustus. VN en NAVO reageerden hard. De luchtacties verlamden de Bosnisch-Servische luchtverdediging. Van die actie (*Deliberate Force*) liep een directe lijn naar de overeenkomst van Dayton op 21 november 1995. Onder de nieuwe omstandigheden lieten de nog steeds tegenstribbelende partijen zich ten slotte dwingen tot een vrede.

Ten opzichte van de vredesvoorstellen van de Contactgroep waren daarbij Srebrenica en Žepa 'geruild' voor delen van Sarajevo, een voorstel dat al veel eerder was gedaan, maar toen stuitte op hardnekkig en succesvol verzet van 'lokale hardliners'.

Ten opzichte van het Vance/Owenplan bracht Dayton, na twee jaar oorlog en vele doden bij alle strijdende partijen en bevolkingsgroepen, uiteindelijk slechts heel weinig verandering in de verdeling van het grondgebied.

Een beslissende wending

Zo brachten de val van Srebrenica en de daarop gevolgde massamoord weliswaar niet direct een doorbraak in Bosnië, maar samen met de val van Žepa, de bedreiging van Goražde, de Kroatische opmars en de beschieting van de Markale-markt werd wel een beslissende wending teweeggebracht.

Nederland speelde in deze fase geen enkele rol.

Het werd zelfs van de conferentietafel geweerd. Het bleef wel op allerlei manieren militair aan de VN-missie in het voormalig Joegoslavië deelnemen, zij het dat het zich niet meer een enclave in liet sturen.

Daarnaast zijn de Nederlandse inspanningen op het terrein van de humanitaire hulp – zeker ook in Bosnië – zowel gouvernementeel als non-gouvernementeel aanzienlijk. Ook bij de uitzending van Dutchbat naar Srebrenica was dat al een belangrijk motief geweest.

Een bijzondere aandacht voor Srebrenica uitte zich niet zozeer in projecten voor de stad zelf, zoals Dutchbat in zekere mate had geprobeerd, als wel in aandacht van non-gouvernementale organisaties voor de mensen die de enclave hadden bevolkt toen Dutchbat daar aanwezig was.

Zowel in Nederland als internationaal is grote aandacht geweest voor wat er in en rond Srebrenica nu precies was gebeurd en hoe het zover had kunnen komen. Dat heeft tot verscheidene onderzoeken geleid.

In het buitenland kan in het bijzonder op het rapport van de Verenigde Naties en op dat van het Franse parlement worden gewezen. In Nederland verschenen, behalve diverse boeken en uitvoerige artikelen, *Omtrent Srebrenica* van Van Kemenade en *Vertretpunt Den Haag* van de parlementaire commissie-Bakker.

Begunstigd door de op vele punten zeer ruime toegang tot de bronnen en verregaande medewerking van veel betrokkenen, is in dit rapport met zijn bijlagen getracht, een veelomvattende, grondige en diepgaande bijdrage te leveren tot kennis en inzicht in de 'tragedie Srebrenica'.

Samenvattingen

J.C.H. Blom – Srebrenica. Een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area. De epiloog

De Nederlandse betrokkenheid bij het lot van de bevolking van de enclave Srebrenica in Bosnië houdt de gemoederen sinds 1995 voortdurend bezig. Om antwoorden te krijgen op de vele nog openstaande vragen over dit drama heeft de Nederlandse regering het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie in 1996 opdracht gegeven een historisch-wetenschappelijk onderzoek naar de veelbesproken gebeurtenissen in te stellen.

Het rapport biedt naast een beschrijving van de voorgeschiedenis van het conflict op de Balkan een overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen in de oorlog om Bosnië-Herzegovina. Uitvoerig wordt besproken wat het concept Safe Area feitelijk inhoudt, hoe de Verenigde Naties tot interventie besloten en hoe verantwoordelijke politici en militairen opereerden. Er wordt aandacht besteed aan de VN-vredesmacht UNPROFOR, aan zijn optreden en aan de rol van Dutchbat daarin: hoe kwamen er uitgerekend Nederlandse militairen in Srebrenica tussen duizenden Moslim-vluchtelingen terecht en hoe gedroegen zij zich onder oorlogsomstandigheden, ingeklemd tussen strijders van beide kanten?

Centraal staat vanzelfsprekend de strijd rond Srebrenica, het al of niet inzetten van het NAVO-luchtwapen en de uiteindelijke inname van de enclave in juli 1995 door de Bosnische Serviërs. Het rapport reconstrueert de aanval, en beantwoordt de vraag hoe het kon gebeuren dat Dutchbat daar zo door overrompeld was, ook met betrekking tot de massamoorden die na 11 juli 1995 werden gepleegd. Wat deden politici en militairen gedurende die dramatische situatie in de enclave Srebrenica? Eveneens is er aandacht voor de nasleep, die in Nederland tot een politieke affaire zou uitgroeien.

Duizenden archiefbestanden zijn geraadpleegd, er is een uitgebreide literatuurstudie verricht, de rol van de media is geanalyseerd en honderden betrokkenen zijn geïnterviewd om antwoord te kunnen geven op de vraag: wat gebeurde er voor, tijdens en na de val van Srebrenica?

Wij publiceren de epiloog. Hierin zijn de belangrijkste onderzoeksresultaten opgenomen.